

Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) Şimdi Ne Olacak?

Ağustos, 2017

*Bu yayın TANAP tarafından Sosyal ve Çevresel Yatırım Programları kapsamında finanse edilmiştir.
Bu yayının içeriğinden yalnızca Tohum Otizm Vakfı sorumludur, yayın içeriğinin herhangi bir şekilde
TANAP'ın görüşlerini yansıttığı sonucu çıkartılamaz.*

Tohum Türkiye Otizm Erken Tanı ve Eğitim Vakfı, otizmliler çocukların erken tanısının konulması, özel eğitimi ile topluma kazandırılmasına öncülük edilmesi ve bunun yurt çapında yaygınlaştırılması amacıyla, kar amacı gütmeyen ve kamu yararını gözetilen bir sağlık ve eğitim vakfı olarak 15 Nisan 2003 tarihinde kurulmuştur.

VİZYONUMUZ

Türkiye’de Otizm Spektrum Bozukluğu olan çocukların erken tanılanması; tanı alan çocukların ve ailelerin sağlık, eğitim, meslek edinimi istihdam, bağımsız yaşam ve kaynaştırma gereksinimlerinin dünya standartlarında karşılanmasıdır.

MİSYONUMUZ

Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) tanısı alan çocuklar, gençler ve aileleri; ayrıca kaynaştırma ortamlarında hizmet alan diğer özel eğitim gerektiren çocuklar, gençler ve aileleri için;

- Çağdaş toplum koşullarında yaşamlarını sürdürebilmeleri için bilgi ve destek gereksinimlerinin karşılanması,
- Eğitim kadrolarının yetiştirilmesi, eğitim ve araştırma yapılmasının sağlanması,
- Özel eğitim ve kaynaştırma alanlarında, ilişkili meslek dallarında kapasitenin artırılması ve eksik meslek elemanlarının Türkiye’ye kazandırılması yönünde çalışılması,
- Ülke çapında yürütülen sağlık ve eğitim hizmetlerinin desteklenmesi ve iyileştirilmesi,
- Meslek edindirme, bağımsız yaşam ve sosyal yaşam imkânlarının desteklenmesi ve geliştirilmesi,

- Savunu alışmaları ile yasal düzenlemelerin politikaların iyileştirilmesine yönelik çalışmaların yapılması,
- Bilinçli bir kamuoyunun oluşturulması,
- Amacına yönelik çalışmalarda diğer kamu ve özel kurum ve kuruluşları ile etkin işbirlikleri yapılması,
- OSB konusunda tarama, ayrıntılı değerlendirme ve tanılama süreçlerinin dünya standartlarına getirilmesi ve ülke çapında yaygınlaştırılması,
- OSB olan çocukların erken yoğun özel eğitim almaları, en az kısıtlayıcı eğitim ortamından yaşamın tüm evrelerinde kaynaştırmaya kadar tüm gereksinimlerinin karşılanması için kapasite oluşturulması,
- OSB olan çocukların, gençlerin eğitiminde PCDI programları uygulanarak model okul oluşturulması ve programların ülke genelinde yaygınlaştırılmasının sağlanması.

İLKELERİMİZ

- Bilimsellik
- Önderlik ve öncülük,
- Őeffaflık,
- Güvenirlik,
- Paylaşımcılık,
- Kurumlar arası iletişim ve işbirliği,
- Kaynaklarda verimlilik ve etkililik
- İnsana ve çocuğa değer vermek ve en iyi hizmet haklarını gözetmek

2003 YILINDAN BU YANA NELER YAPTIK?

- Tohum Otizm Vakfı; 2006 yılında kurulan zel Tohum Vakfı zel Eğitim Okulu'nda otizmli ocuklara PCDI modelinde eğitim sunmaktadır.
- Özel Tohum Vakfı zel Eğitim Okulu, Türkiye'de örnek model okul olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Bugüne kadar okulumuzda 1.648 çocuğumuz eğitim almıştır.
- Özel Tohum Otizm Vakfı zel Eğitim Okulumuzda 843 çocuğumuza burs desteği ile eğitim verilmiştir.
- Tohum Otizm Vakfı, Milli Eğitim Bakanlığı ile yapılan protokol çerçevesinde Türkiye çapında 9.900 öğretmene otizm konusunda seminer ve eğitim vermiştir.

- 1.867 sağlık personeline otizm ve tarama olekleri konusunda eğitim verilmiş; 46.000 çocuğa otizm riski taraması yapılmıştır.
- 10.760 aileye otizm konulu seminerler, eğitimler verilmiştir.
- 33 devlet okuluna eğitim, materyal, müfredat desteğinde bulunmuştur.
- Bir iyi uygulama rneği olarak, Türkiye’de ilk kez otizimli gençler için iş ve yaşam müfredatı Tohum Otizm Vakfı tarafından geliştirilerek, Milli Eğitim Bakanlığı işbirliği ile kurulan Beylikdüzü zel Eğitim iş Uygulama Merkezi’nde uygulanmaktadır.
- Tohum Otizm Vakfı, faaliyet gösterdiği 14 yılda 26 adet ulusal ve uluslararası hibe programları projeleri yürüterek, farklı alanlarda temel hedef kitlesini oluşturan otizimli bireyler ve ailelerinin ihtiyaçlarının karşılanmasına katkı sağlamıştır.
- 118.500 adet eğitim kiti, ‘Otizm şimdi Ne Olacak?’, ‘Otizm ’de Eğitim, Terapi ve Tedavi Yöntemleri’, ‘‘Otizimli ocuğumu Tanımak İstiyorum’’ kitapçıkları ücretsiz olarak dağıtılmıştır.
- Türkiye’de ilk defa otizimli çocuklar için tablet uygulamaları geliştirdik ve ilk Türkçe uygulama olan Tohum 1 & Tohum 2, Kavram ğretimi ve Dinle-Anla uygulamalarının IOS ve Android versiyonları ücretsiz olarak kullanıma sunulmuştur.
- Otizimli ocuk ailelerinin ücretsiz ye olarak faydalandığı ve yaklaşık 24.286 kullanıcısının olduğu Otizm Eğitim Portalı’nı (www.tohumotizmportali.org) yayına açmıştır.

İÇİNDEKİLER

1. Otizm Spektrum Bozukluğu nedir?
2. Bu kitapçık kimler için hazırlanmıştır?
3. Otizm Spektrum Bozukluğu olan çocuk ailesi olarak nelere hazırlıklı olmak gerekir?
4. Otizm Spektrum Bozukluğu olan çocuklar hangi eğitim ve terapi hizmetlerinden yararlanabilirler?
5. Otizm Spektrum Bozukluğu olan çocuklarda davranış sorunlarıyla nasıl başa çıkılabilir?
6. Otizm Spektrum Bozukluğu olan çocuklarda iletişim becerileri nasıl geliştirilebilir?
7. Otizm Spektrum Bozukluğu olan çocuklarda bağımsızlık, seçim yapma ve sosyal etkileşim becerileri nasıl geliştirilebilir?
8. Kaynaştırma eğitimi alan Otizm Spektrum Bozukluğu olan öğrencilere nasıl destek olunabilir?
9. Acil durumlarda neler yapılabilir?
10. Otizm Spektrum Bozukluğu olan çocuklar için hangi kurumlara başvurulabilir?
11. Kaynakça

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU NEDİR?

Otizm spektrum bozukluğu, doğuştan gelen ve belirtileri yaşamın ilk üç yılında kendini gösteren bir gelişimsel yetersizlik ve nörolojik bozukluktur. Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de kaç çocuktan birinin otizm spektrum bozukluğundan etkilendiği bilinmemektedir. Ancak, son yıllarda gelişmiş ölkelerde yürütölen kapsamlı yaygınlık çalışmaları, 68 çocuktan birini (her 54 erkek çocuktan birini ve 252 kız çocuğundan birini) etkilediği kabul edilmektedir. OSB’nin erkek çocuklarındaki yaygınlığı kız çocuklarına göre beş kat daha fazladır. Bu orana göre otizm spektrum bozukluğu çocuklarda rastlanan en yaygın nörolojik bozukluktur. Otizm spektrum bozukluğunun genetik temelleri olduğu yönünde güçlü bulgular vardır; ancak sorumlu olan gen mekanizma henüz anlaşılamamıştır. Ayrıca, geniğin yanı sıra bazı çevresel tetikleyicilerden de kuşkulanılmaktadır.

Amerikan Psikiyatri Birliği, Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı Beşinci Basımı’nda (DSM-5) otizm spektrum bozukluğu olan tüm bireylerin iki temel alanda yetersizlik gösterdiği görölmektedir: (a) sosyal iletişim ve sosyal etkileşimde yetersizlik, (b) tekrarlanan/takıntılı davranışlar ve sınırlı ilgiler ve etkinlikler.

OSB’li birçok çocukta huysuzlanma, kendisine ya da çevresine yönelik saldırgan davranışlara, beslenme ve uyku sorunlarına sıklıkla rastlanır. Uygun özel eğitim ve terapi hizmetleri sağlanamadığında, belirtilen yetersizlikler ve davranış sorunları giderek ağırlaşır. Gerekli hizmetler sağlandığında ise çocukların pek çoğu topluma kazandırılabilir. Sağlanması gereken hizmetlerin neler olduğundan kitapçığın ilerleyen bölümlerinde söz edilmektedir.

Aşağıda, otizm spektrum bozukluğunda gözlenen sorunlar ayrıntılı olarak açıklanmaktadır:

A. Sosyal İletişim ve Sosyal Etkileşim:

- Göz kontağı kuramama, vücut dilini anlamama ve kullanamama, parmakla işaret ederek gösterme gibi jestleri anlama ve kullanmada yetersizlik, yüz ifadelerinde ve sözel olmayan iletişimlerinde sınırlılık gibi sosyal etkileşim kurma amacıyla kullanılan sözel olmayan iletişim davranışlarında yetersizlik
- Karşılıklı konuşma başlatma ve sürdürmede yetersizlik, ilgileri ve duyguları paylaşmada sınırlılık, sosyal iletişim başlatma ya da sosyal etkileşime tepkide bulunmada yetersizlik gibi karşılıklı sosyal-duygusal tepkilerde yetersizlik
- Sosyal bağlamlara uygun davranamama, hayali oyun oynayamama, arkadaş edinememe ve akranlarına karşı ilgisizlik gibi ilişki kurma, sürdürme ve ilişkiyi anlamada yetersizlik

B. Tekrarlanan/Takıntılı Davranışlar ve Sınırlı İlgiler ya da Etkinlikler

- Tekrarlanan ya da takıntılı motor davranışlar, nesne kullanma ya da konuşma
- Aynılık üzerinde ısrar etme, rutinelere aşırı bağlılık
- Yoğunluğu açısında anormal denilebilecek derecede takıntılı ve sabit ilgilere sahip olma
- Belli ses, doku ya da koku gibi duyuşal uyarılara karşı aşırı tepkili olma ya da tepkisiz kalma.

Erken çocukluk dönemi, beyin gelişiminin en hızlı olduğı dönemdir. Bu dönemin sağlıklı ve gelişimin adımlarına uygun şekilde gerçekleşiyor olması çocuğun tüm hayatını doğrudan etkilemektedir.

Otizimli çocuklarda erken çocukluk döneminde iletişim, sosyal etkileşim ve davranış alanlarında gecikmeler görülmektedir. Ülkemizde son yıllarda geliştirilen ölçekler bu durumun 12 aylıktan itibaren belirlenmesini sağlamaktadır. Erkenden bu durumun belirlenmesi ile birlikte doğru ve yoğun eğitim alan çocuklarda olumlu yönde değişikliklerin olduğunu rapor eden bilimsel çalışmalar bulunmaktadır.

Otizimde Dikkat Edilmesi Gereken Gelişimsel Adımlar

- (1-2 ay) Bir kişinin yüzüne bakma ve kişileri gördüğünde yüzünde gülümseme oluşmuyorsa (sosyal gülümseme),
- (4-5 ay) Karşısındaki kişinin iletişim başlatmasına karşılık bebeğiniz bu iletişimi göz ile takip etmiyorsa ve izlemiyorsa,
- (6-10 ay) Hece tekrarları «ba-ba», «de-de» «ma-ma» gibi sesler çıkartmıyorsa
- (8-10 ay) Bakımı ile ilgilenen kişileri ayırt etmiyorsa,
- (9-12 ay) İki kişi bir nesne arasında kurulan dikkat (ortak dikkat) gelişmemişse, başkalarının niyetlerini izlemiyor ve kendisi ile ilgilenildiğinde sizinle sık sık göz kontağı kurmuyorsa,
- (18-24 ay) Nesnelere göstermek için işaret etmiyorsa, adına tepki vermiyorsa, bebeğini doyuruyormuş gibi yapma, gibi sembolik oyunlar oynamıyorsa, karşısındaki kişilerin hareketlerini taklit etme ve tek sözcükler söylemiyorsa (elma, göz, abla vb.),

Gelişimsel adımlara ek olarak;

- Akranlarının oynadığı oyunlara ilgi göstermiyorsa ve katılmıyorsa,
- Söylenenleri aradan vakit geçtikten sonra söylüyor ve anlaşılmayan sesleri sürekli ve garip biçimde tekrar ediyorsa,
- Sallanmak, çırpınmak gibi garip hareketleri varsa,
- Kendi istediği zaman iletişime giriyor ve talepte bulunuyorsa,
- Bazı eşyaları döndürmek, sıraya dizmek gibi sıra dışı hareketler yapıyorsa,
- Günlük yaşamındaki düzen ve rutin değişikliklerine aşırı tepki veriyorsa,

Erken tanının önemini göz önünde bulundurarak vakit kaybetmeden bir çocuk nöroloğu ya da çocuk psikiyatrisi bulunan hastaneye başvurmanız ve çocuğunuzun otizm spektrum bozukluğu açısından değerlendirilmesini isteyiniz.

Bir çocuğa otizm spektrum bozukluğu tanısı konulabilmesi için yukarıda sıralanan belirtilerin tümünü göstermesi gerekmez. Hemen hemen herkes bu belirtilerden

bazılarını, en azından belli durumlarda gösterebilir. Ayrıca, belirtiler erken gelişim dönemlerinde görülür. Ancak, üç yaştan önce görülme noktasında esneklik getirilmiştir. Buna göre yaşamın ilerleyen zamanlarında da bireylerde otizm spektrum bozukluğu görülebilmektedir. Belirtiler sosyal, mesleki ve diğer alanlarda bireyin anlamlı ölçüde yetersizlik göstermesine yol açar. Bu farklılıklar zihinsel yetersizlik ya da genel bir gelişimsel gecikme ile açıklanamadığında otizm spektrum bozukluğu ile açıklanabilir. Bazı bireylerde zihinsel yetersizlik ve otizm spektrum bozukluğu birlikte görülebilmektedir.

Tanı koymak, hangi belirtilerin, hangi ortamlarda ve hangi yoğunlukta olduğunun belirlenmesiyle yürütülen çok karmaşık bir süreçtir. Bireylerin otizm spektrum bozukluğundan etkilenme düzeyi gereksinim duydukları destek düzeyi ile ilgili olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle, tanıyı yalnızca bu konunun uzmanları olan çocuk ve ergen ruh sağlığı uzmanları (psikiyatrları) ile çocuk nörologları koyabilir.

BU KİTAPÇIK KİMLER İÇİN HAZIRLANMIŞTIR?

Elinizde bulunan kitapçığın hedef kitlesi, otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip anne-babalar ve diğer aile üyeleri ile bu çocuklara hizmet veren eğitimler ve diğer uzmanlardır. Kısaca, bu kitapçık bir otizmlı çocukla etkileşen herkese yönelik olarak kaleme alınmıştır. Otizmlı çocuklarla etkileşen herkesin birbiriyle tutarlı hareket etmesinde büyük yarar vardır. Bu nedenle, bu kitapçıktan yararlanan tüm anne-babalara, çocuklarının eğitimlerinin de kitapçığı okumalarını sağlamalarını önemle hatırlatmak isteriz.

Kitapçıkta, çeşitli ortam ve durumlarda otizm spektrum bozukluğu olan çocukların ne gibi zorluklar yaşadıklarına ilişkin bilgiler; ayrıca, bu zorlukların aşılmasında başvurulabilecek etkili çözümlere ve kaynaklara ilişkin öneriler yer almaktadır. Tohum Otizm Vakfı bu önerileri, otizm alanında kendi bünyesinde yıllardır yürüttüğü bilimsel dayanaklı uygulamalara, bilimsel araştırmalara ve etkili uygulama yöntemlerine dayalı olarak büyük bir titizlikle derlemiştir. Ancak, bazı otizmlı çocuklar için yapılması gerekenler bu kitapçıkta anlatılanlardan çok daha fazla ve karmaşıktır. Dolayısıyla, bu kitapçığı otizmlı bir çocukla etkileşmek ve eğitime başlamak için bir ilk adım olarak düşünebilirsiniz. Bazı çocuklar için bu ilk adımın üzerine birkaç adım daha atmak büyük ilerlemelere yol açabilecekken; çoğu otizmlı çocuk için yüzlerce yeni adıma ihtiyaç olacaktır.

Unutulmamalıdır ki, süresi ya da zorluk derecesi ne olursa olsun her yolculuk ileriye doğru atılacak bir adımla başlar!

Bu kitapçık, TANAP Sosyal ve Çevresel Yatırım Programları desteği ve MEB ortaklığı ile “Eğitime Uzanan Yol” projesi kapsamında Milli Eğitim Bakanlığı ve Tohum Otizm Vakfı işbirliğiyle hazırlanmış olan ‘Otizm Spektrum Bozukluğu Eğitim Kitinin’ tamamlayıcısıdır. Otizm Spektrum Bozukluğu Eğitim Kitinde; ‘Otizm Spektrum Bozukluğu El Kitabı’, ‘Eğitim Hakkı El Kitabı’, ‘Kimlere Danışabilirim?’, ‘Uzmanından, Aileden ve Otizmli Bir Çocuğumuzdan Mektup’ ve ‘Tohum Otizm Vakfı Eğitim Portalı ve Mobil Uygulamaları Tanıtım CD’si yer almaktadır.

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN BİR ÇOCUĞUN AİLESİ OLARAK NELERE HAZIRLIKLIL OLMAK GEREKİR?

Otizimli bir çocuk büyötmek oldukça stresli, yorucu ve zaman alıcı bir uğraştır. Diğer yetersizlik türlerine kıyasla, otizm spektrum bozukluğu olan ailelerde annelerin stres düzeyleri daha yüksektir ve aile içi dinamiklerde daha fazla sorun görölmektedir. Uzmanlar, ailelerin uyum sürecinde yaşadıklarını üç başlık altında ele almaktadırlar: (a) otizm spektrum bozukluğu tanısını kabullenmek, (b) otizm spektrum bozukluğuna yönelik olumlu bakış açısı geliştirmek, (c) tükenmişlikten kurtulmak. Bu aşamaların her biri aşağıda kısaca ele alınmaktadır:

- **Otizm spektrum bozukluğu tanısını kabullenmek:** Aileler çocuklarına otizm spektrum bozukluğu tanısı konulduğu anda çok yoğun bir stres yaşarlar. Bu yoğun stres zamanla yerini çocukları için neler yapılabileceğini araştırma çabalarına bırakır. Zamanla taşlar yerine oturur ve kabullenme başlar. Kabullenme süreci ne kadar hızlı gerçekleşirse, aile için de çocuk için de işler o ölçüde kolaylaşır. Kabullenme sürecinin hızlanmasında doğru uzmanlara ve bilgilere ulaşmak, benzer durumdaki ailelerle ilişki içine girmek, sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği yapmak ve dostlardan destek almak büyük önem taşır.
- **Otizm spektrum bozukluğuna yönelik olumlu bakış açısı geliştirmek:** Ailenin otizme ve otizmli çocuğa yönelik bakış açısı ve beklentileri ne kadar olumlu olursa, ailenin stresi de aynı oranda azalacaktır. Dolayısıyla, aile ufak gelişmeleri fark etmeyi ve bunlardan mutlu olmayı öğrenmek için çaba göstermelidir. Bu süreçte, çocuğa yönelik gerçekçi beklentiler geliştirmek ve ulaşılabilir amaçlar saptamak da çok işe yarayacaktır.

- **Tükenmişlikten kurtulmak:** Otizm spektrum bozukluğu olan çocuk ailelerinde sıklıkla fiziksel, bedensel ve ruhsal tükenmişlik durumuna rastlanır. Bu durumla ilgili olarak; aile üyelerinin mutlaka kendilerine zaman ayırmaları, hiç değilse haftada birkaç saat yalnızca kendileri için bir şeyler yapmaları önerilebilir. Unutulmamalıdır ki, tükenmişlik yaşayan bir anne-babanın çocuğuna sağlayacağı yararlar önemli ölçüde azalacaktır. Anne-babalar, sırf çocukları için bile olsa kendilerine iyi bakmalıdırlar. Bu amaçla spor, yoga, gevşeme egzersizleri gibi etkinliklerden yararlanmak çok önemli yararlar sağlayabilir. Ayrıca, gerektiğinde ruh sağlığı uzmanlarından psikolojik destek almaktan da kaçınılmamalıdır.

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN ÇOCUKLAR HANGİ EĞİTİM VE TERAPİ HİZMETLERİNDEN YARARLANABİLİRLER?

Bugün için otizm spektrum bozukluğunun nedenleriyle ilgili bilinenler, otizmin tam olarak ne ya da nelerden kaynaklandığını göstermemektedir. Otizm spektrum bozukluğunun genetik temelleri olduğu yönünde güçlü bulgular vardır. Ancak, otizme tek bir genin değil çok sayıda genin yol açtığı düşünölmektedir ve bu genler henüz tam olarak belirlenebilmiş değildir. Ayrıca, çevre kirliliği ya da zehirli maddeler gibi bazı çevresel tetikleyicilerden de kuşulanılmaktadır. Ancak, bunlar da henüz tespit edilememiştir. Diğer taraftan dünyanın değişik ölkelerinde çok sayıda araştırmacı yoğun bir biçimde otizmi daha iyi anlamaya ve nedenlerini ortaya koymaya yönelik önemli araştırmalar yürötmektedir. Dolayısıyla, bugün sahip olduğumuz bilgilerle, otizm spektrum bozukluğunun oluşumunu önlemek henüz mümkün değildir. Ayrıca, otizm spektrum bozukluğu bireyler için etkili tıbbi tedavi yöntemleri de henüz yoktur; ancak, etkili eğitim yöntemleri vardır. Eğitimin etkili olabilmesi için; çok erken yaşlarda başlaması, çok yoğun olması ve kesintisiz olarak verilmesi gerekmektedir. Böyle bir eğitim alan otizm spektrum bozukluğu olan çocukların yarısına yakını eğitimlerinin ve yaşamlarının geri kalanını normal gelişim gösteren akranlarıyla bir arada sürdürebilmektedir.

Otizm spektrum bozukluğuna yönelik etkili eğitim uygulamalarının ortak özellikleri dikkate alındığında, etkili eğitim sunmaya ilişkin olarak şu önerilerde bulunulabilir:

- Eğitim olabildiğince erken başlamalıdır: Eğitime, çocuğa otizm tanısı konulur konulmaz başlanmalıdır. Günümüzde otizm tanısı 3 yaştan önce konabilmektedir. Dolayısıyla, eğitime de 3 yaştan önce, hiç olmazsa 5 yaştan önce başlamak çok önemlidir.

- Eğitim yoğun olmalıdır: Yoğunlukla ilgili görüşler farklılaşmakla birlikte, günümüzde kabul gören yoğunluk, eğitimin haftada en az 30 saat olmasıdır. Eğitimin yoğunluğu haftada 40 saate kadar çıkabilmektedir.
- Gerektiği kadar bire-bir eğitime yer verilmelidir: Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların pek çoğu en az 6 ay süreyle bire-bir eğitim aldıktan sonra grup eğitimine hazır hale gelmektedir. Bazı çocuklarda bire-bir eğitim ihtiyacı çok daha uzun sürebilmektedir.
- Eğitim kesintisiz olmalıdır: Kesintisizlik, mümkünse haftada yedi gün, yılda 12 ay anlamına gelmektedir.
- Eğitimde özel bir müfredat kullanılmalıdır: Otizmliler çocuklara, gelişim yetersizliği gösteren diğer çocuklara öğretilmesi pek de gerekmeyen dikkati yöneltme, yönergelere uyma, taklit, ortak dikkat, sosyal etkileşim, karşılıklı sohbet etme gibi bazı özel becerileri çok özel tekniklerle öğretmek gerekir. Bu tür becerilerin kazanımında gelişmeler gerçekleştiğinde otizmliler çocuğun gereksinimine göre diğer becerilerin öğretilmesine yer verilir. Dolayısıyla, otizmliler çocukların eğitiminde mutlaka otizme yönelik hazırlanmış özel müfredatlar kullanılmalıdır.
- Eğitimde uygulamalı davranış analizine dayalı yöntem ve tekniklere yer verilmelidir: Uygulamalı davranış analizine (ABA: Applied Behavior Analysis) dayalı olup otizmliler çocuklarda etkili olduğu bilimsel araştırmalarla gösterilen pek çok yöntem ve teknik vardır. Bunların belli başlıları; ayırık denemelerle öğretim, fırsat öğretimi, etkinlik çizelgeleri, replikli öğretim, videoyla model olma, ipucu sunma ve ipucunu geri çekme, davranışa şekil verme, uyarı uyarlamalarıyla öğretim ve işlevsel analizdir. Otizmliler bir çocuğun eğitiminde bu yöntem ve teknikler olabildiğince kapsamlı bir şekilde kullanılmalıdır. Davranış analisti, öğretmen ve diğer uygulamacılar öğretilmesi planlanan becerilere ve çocuğun öğrenme özelliklerine bağlı olarak söz edilen bu uygulamalardan hangilerinin kullanılacağına karar verebilirler. Bu yöntem ve tekniklerle ilgili bilgileri, Tohum Otizm Vakfı'nın katkılarıyla Türkçe'ye uyarlanan 'Otizmliler Çocukların Eğitiminde Etkinlik Çizelgelerinin Kullanımı', 'Otizmliler Çocuklara Konuşma Becerilerinin Kazandırılması' ve 'Sözel Davranış Yaklaşımı' kitaplarından ulaşabileceğiniz gibi Tohum Otizm Vakfı Eğitim Portalı (www.tohumotizmportalı.org) ile Tohum Otizm Vakfı'nın web sitesinden (www.tohumotizm.org.tr) bulabilirsiniz.
- Çocuğun bireysel özellikleri dikkate alınmalıdır: Eğitim, çocuk için etkili olan ödüller, çocuğun duyuşsal özellikleri, çocuğun takıntıları, çocuğun beslenme ve uyku düzeni vb. dikkate alınarak tasarlanmalı ve yürütülmelidir.

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN ÇOCUKLARDA DAVRANIŞ SORUNLARIYLA NASIL BAŞA ÇIKILABİLİR?

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda rastlanan davranış sorunlarıyla bağlantılı özellikler Şunlardır:

- Esnek olmamak
- Rutinlere aşırı bağlılık
- Aynılıkta aşırı ısrar
- Yeni ve karmaşık çevresel uyaranlara katlanamamak
- Sosyal kopukluk
- Kendi gözlemlerine dayalı olarak öğrenmede yetersizlik
- Sosyal pekiŐtirenlerden çok içsel pekiŐtirenlerin etkisinde olmak
- Karşı çıkma/ret etme eğilimi

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda, otizmle doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili çeşitli davranış sorunlarına sıklıkla rastlanmaktadır. Söz konusu davranış sorunlarıyla başa çıkmaya yönelik etkili uygulamaların çoğu, uygulamalı davranış analizine (ABA: Applied Behavior Analysis) dayalıdır.

Uygulamalı davranış analizine dayalı çalışmalarda öncelikle pekiŐtirenlerden (ödüllerden) yararlanılmaktadır. AŞağıda, günlük yaşamda ve eğitim ortamlarında kullanılan pekiŐtiren çeŐitleri sıralanmaktadır:

- Yiyecek-içecek pekiştireçleri: Kişinin yemekten-içmekten hoşlandığı her türlü yiyecek ve içecektir.
- Nesne pekiştireçleri: Oyuncak, kırtasiye malzemesi, süs eşyası vb. gibi kişinin sahip olmaktan hoşlandığı nesnelere.
- Sosyal pekiştireçler: Başkaları tarafından yapılan onaylama, sözel övgüde bulunma, gülümseme, sarılma, baş okşama vb. sosyal açıdan önemli davranışlardır.
- Etkinlik pekiştireçleri: Oyun oynama, trambolinde zıplama, TV izleme, kitap okuma, müzik dinleme vb. kişinin yapmaktan hoşlandığı etkinliklerdir.
- Sembol pekiştireçler: Kendi başına anlamı olmayıp, diğer pekiştireçlerle değiş-tokuş edilebilen yıldız, marka vb. sembollerdir.

Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların pek çoğunda sosyal pekiştireçler yeterince etkili olmamaktadır. Bu nedenle, özellikle eğitimin ilk zamanlarında, yiyecek-içecek, nesne ve etkinlik pekiştireçlerine yoğun olarak yer verilmektedir. Bu pekiştireçler sunulurken yanı sıra sosyal pekiştirme de yapılmalıdır (Örneğin, “Bana bak” yönergesini yerine getiren çocuğa hoşlandığı yiyecekten küçük bir miktar verirken ‘Bana baktın aferin sana’ demek). Böylece, zamanla sosyal pekiştireçler de etkili olmaya başlayacaktır.

Davranış üzerinde istenen etkinin görülebilmesi için pekiştireç artırılmak istenen davranıştan hemen sonra ve yalnızca belli davranışlara bağımlı olarak sunulmalıdır. Ayrıca, kullanılan pekiştireç, kolayca doyuma yol açmayacak özellikte olmalıdır. Bu nedenle, pekiştireçlerin küçük miktarlarda ya da kısa sürelerle verilmesi önerilmektedir. Pekiştireç, bireyin özellikleriyle (örneğin; yaşı, cinsiyeti, gelişim düzeyi, kişilik özellikleri, ilgi alanları vb.) uyusmalıdır. Pekiştirilecek davranışın gerçekleşmesine zemin hazırlamak için, çocuğa hangi davranıştan sonra ne elde edeceği de anımsatılmalıdır. Pekiştireç sunulmasına bağlı olarak davranışta istenen ölçüde ulaşıldığında pekiştireçlerin sunulma sıklığı ve/veya şiddeti seyrekleştirilmelidir.

Otizm spektrum bozukluğunda sık rastlanan davranış sorunlarından biri öfke nöbetleridir. Öfke nöbeti; bağırma, tepinme, kendisine yönelik saldırganlık gösterme, çevresine yönelik saldırganlık gösterme vb. davranışları içeren durumlar için kullanılan kavramdır.

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda bazı öfke nöbetlerinin bazı durumlardan sonra başladığı gözlenmektedir. Örneğin; yüksek sesli bir uçak geçmesi, çocuğun süt içmesinin engellenmesi, okulda zil çalması, komşunun köpeğinin aniden havlaması, televizyonun kapatılması vb. Bu durumlardan bazılarını kontrol altına almak olasıdır.

Örneğin, okuldaki zil sesinin yumuşatılması mümkün olabilir. Ancak, böyle durumların pek çoğuna müdahale etmek mümkün değildir ya da uygun değildir. Örneğin, uçak geçmesini önleyemezsiniz ya da televizyonu sürekli olarak açık tutamazsınız.

Öte yandan, öfke nöbetlerinin önemli bir bölümünün istenmeyen bir durumdan kurtulmaya yol açtığı da gözlenmektedir. Örneğin, öfke nöbeti gösteren çocuklar kendilerine zor gelen çalışmalardan, istemedikleri yemeklerden, sevmedikleri ortamlardan kurtulabilmektedir. Öfke nöbeti sırasında çocuğa anne-babalar ya da öğretmenler “Peki, çalışmak istemiyorsan masadan kalkabilirsin.” ya da “Tamam, hadi biraz teneffüs yapalım.” diyerek genellikle çocuğu serbest bırakırlar. Dahası, çocuğu sakinleştirmek için herkes başına toplanır, bazıları çocuğun saçını okşarken bazıları ‘gel sana çikolata vereyim’ gibi tekliflerde bulunur. Bu çabalar çoğu kez sonuç verir ve çocuk sakinleşir. Ancak, bu sonuç çok büyük bir tuzaktır çünkü çocuk ne zaman başkalarının ilgisini çekmek ya da bir şeylerden kurtulmak istese öfke nöbeti göstermeye başlayacaktır.

Özetle, öfke nöbetleri çevredekiler tarafından öyle ya da böyle pekiştirilmektedir. Dolayısıyla, öfke nöbetleriyle başa çıkmak için: (a) çocuğa, istemediği durumlardan kurtulmak için öfke nöbeti göstermek yerine, sözlerle, jestlerle, resimlerle vb. neyi istediğini ve neyi istemediğini belirtmeyi öğretmek, (b) öfke nöbetlerini görmezden gelmek gerekir.

Sistemik görmezden gelme uygulamasına sönme denir. Sönme, daha önce pekiştirilmekte olan bir davranışın pekiştirilmemesine bağlı olarak davranışın azalmasıdır. Sönme uygulaması, sosyal pekiştiricilerle pekiştirilmekte olan davranış sorunlarının azaltılmasında oldukça etkilidir. Sönme uygulamasında, çocuk saldırganlık davranışları göstermeye başladığında, çevresindeki kişiler onu görmezden ve duymazdan geleceklerdir. Böyle bir durumda ilk beklediğimiz değişiklik çocuğun daha da saldırganlaşmasıdır çünkü sönme uygulamasının ilk etkisi, davranışı artırmak ve çeşitlendirmek olacaktır. Ancak, sönme uygulaması belli bir süre kararlı ve tutarlı şekilde sürdürülebilirse, bu sorunda önemli azalmalar gözlenecektir; hatta sorun tümüyle ortadan kalkabilecektir.

Sönme tek başına uygulanabilecek bir teknik değildir. Sönme uygulamasıyla çocuğun davranış sorunlarını azaltmaya çalışırken, bir yandan da çocukta artırılması hedeflenen uygun davranışlar etkin şekilde pekiştirilmelidir. Örneğin, daha uygun biçimde ilettiği istekleri yerine getirilmeli; böylece, bu davranışlar etkili biçimde pekiştirilmiş olmalıdır. Ancak, zamanla her isteğin anında yerine getirilemeyeceği de uygun teknikler yoluyla çocuğa öğretilmelidir.

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda sık rastlanan bir diğer davranış sorunu kendini uyarıcı davranışlardır. Kendini uyarıcı davranışlar çocuğun ilişkisiz zaman ve ortamlarda tekrar tekrar yaptığı sallanma, çırpınma, parmak ucunda koşma, tabak çevirme, bir nesneye parmak ucuyla tık tık yapma, belli sözleri tekrarlama gibi takıntılı davranışlardır. Bu gibi kendini uyarıcı davranışların esas olarak içsel pekiştireçlere bağlı olarak yapıldığı kabul edilmektedir. Öte yandan, içsel pekiştireçleri, yani kişinin aldığı doyum ve hazzı ortadan kaldırmak çok zordur. Dolayısıyla, kendini uyarıcı davranışlar için de çevresel davranış yönetimi tekniklerine başvurulmalıdır.

Kendini uyarıcı davranışlar sırasında çocuğun ilgisi başka yöne çekilmeli ve kendini uyarıcı davranışlar yapmaması etkili biçimde pekiştirilmelidir. Ayrıca, çocuğu takıntılı davranış yapmaması için uyarmaktan, böyle davranışlar yaptığında ellerine vurmaktan vb. önemle kaçınılmalıdır. Çünkü bu tür uyarılar, o an için işe yarar gibi görünse bile, uzun dönemde bu tür davranışların artmasına yol açabilmektedir. Ayrıca, çocuklarda uyarı bağımlılığına da neden olmaktadır.

Kendini uyarıcı davranışları önlemek için şu pratik önerilerden de yararlanılabilir:

- Sert yüzeyli masa ve sehpa gibi mobilyalar üzerinde nesne döndürme, tıklatma vb. hareketler yaparak bu hareketlerden çıkan sesleri dinleme: Bu takıntıyı önlemek için bu tür mobilyaların üzeri ses çıkmasını önleyen yumuşak malzemelerle ya da örtülerle kaplanabilir.
- Bazı nesnelere ya da ellerini ağza sokma, yalama, ısırma gibi hareketler yapma: Ağzına götürdüğü nesnelere ya da çocuğun ellerinin, çocuğun hoşlanmadığı bir tada ya da kokuya sahip olması sağlanabilir. Bu amaçla sirke, baharat vb. kullanılabilir.
- Jaluzi gibi perdelerin arasından sızan ışığa takılma: Çocuğun uzun sürelerle içinde bulunduğu ortamlarda, takıntıya yol açan jaluzi ve perdelerden kaçınılabilir.
- Sallanma, zıplama, çırpınma gibi takıntılı bedensel hareketler yapma: Çocuğun belli zamanlarda, özellikle de pekiştireci hak ettiği durumlarda trambolinde zıplama, salıncakta sallanma, sallanan koltukta oturma vb. şeyler yapmasına fırsat tanınabilir.

Davranış sorunlarının üstesinden gelmek amacıyla uygulanmasına karar verilen planın etkili olabilmesi için bazı hususları akıldan çıkarmamakta yarar vardır:

- Sabırlı olmak: Bir davranış değiştirme uygulamasının sonuçları birkaç hafta içinde görülmeye başlayabileceği gibi, 5-6 haftadan önce görülmeyebilir de. Öyleyse, her şeyden önce sabırlı olmaya ihtiyaç vardır.
- Öncelikle güzellikleri fark etmek: Her durumda, öncelikle çocukların sorunlu davranışlarını değil olumlu davranışlarını yakalamaya çalışmak gerekir. Fark edilen

uygun davranışların fark edildiğinin çocuğa gösterilmesi gerekir. Fark edilmenin kendisi bile, tek başına, çok etkili bir pekiştireç olabilir!

- Göz ardı edilebilecek özellikteki davranış sorunlarıyla hiç ilgilenmemek: Mümkün olan her durumda, çocuğun yaptığı problem davranışlarla hiç ilgilenmemek, ama gerçekten hiç ilgilenmemek yerinde olacaktır. Unutmayalım ki 'Niye öyle yapıyorsun?', 'Çok ayıp', 'Ne yaparsan yap ilgilenmeyeceğim' gibi sorular ve sözler de ilgilenmek demektir! Gözlerimizi dikip bakmak, kulaklarımızı ellerimizle kapamak, parmağımızı sallamak da ilgilenmek demektir. Öyleyse, dikkati yöneltmemek, yani sönme uygulamak demek, çocuğu o anda yok saymak ve hiç duruşumuzu bozmadan ortamda varlığımızı sürdürmek demektir. Sönmenin, sabırla kullanıldığında çok etkili bir davranış azaltma yöntemi olduğunu her zaman aklımızda tutalım.
- Tutarlı davranmak: Davranış değiştirme tekniklerinin uygulanmasında en önemli unsurlardan biri tutarlılıktır. Uygulanmasına karar verilen tekniğin çocukla etkileşimi olan herkes tarafından ve her ortamda uygulanması gerekir. Örneğin, görmezden gelme uygulamasının çok küçük ihlalleri bile bu tekniği etkisizleştirebilir.
- Sosyal pekiştirmeyi ihmal etmemek: Diğer pekiştireç çeşitlerini kullanırken, yanı sıra, sosyal pekiştireçlere de yer vermek her zaman için çok önemlidir. Böylece etkisiz sosyal pekiştireçler zamanla etkili olmaya başlar. Sosyal pekiştireç sunarken mutlaka içten olmak gerekir. Sosyal pekiştirmede; söz, ses tonu, yüz ifadesi ve beden dili öğelerinin her birinin taşıdığı önemin farkında olmalıyız.
- Sözümüzde durmak: Çocuğa 'Şunu yaparsan arkasından bunu yapabilirsin' gibi bir söz verdiğimizde, mutlaka ama mutlaka sözümüzde durmalıyız. Güven kaybı çok daha büyük sorunları beraberinde getirecektir. Tabi bunun da en önemli garantisi, gerçekleştirebileceğimiz şeylerin sözünü vermektir! Ayrıca, sözünü verdiğimiz şeylerin çocuğun kendi başına kolayca ulaşamayacağı türde olmasına özen gösterilmelidir.
- Seçenekler arasından seçim yaptırmak: Çocuğa yemesi için ya da yapması için bir şeyleri dayatmak yerine birkaç seçenek sunup seçim şansı tanımak, çocuğun yiyeceği ya da etkinliği sorunsuz kabul etme olasılığını artırıcı bir rol oynayacaktır. Dolayısıyla, mümkün olan her durumda çocuğa seçenek sunmaya gayret edelim. Sözel dil becerileri sınırlı çocukların sunulan seçenekler arasından seçim yapmalarını kolaylaştırmak amacıyla, seçim sürecinde nesnelere kendilerini ya da resimlerini/ fotoğraflarını kullanmak gerekebilir.

- Kayıt tutmak: Uygulamaların nasıl yürütüldüğüne ve ne gibi sonuçlar verdiğine ilişkin olarak günlük tutmakta büyük yarar vardır. Böylece, hafızamızın bizi yanıltma olasılığını en aza indirmiş oluruz. Ayrıca, tutulan kayıtlar anne-babaların, öğretmenlerin ve uzmanların birbirleriyle bilgi paylaşımında bulunmalarını da kolaylaştıracaktır.

Davranış sorunlarıyla başa çıkma ve uygun davranışlar kazandırma konusunda daha ayrıntılı bilgi için Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Okulöncesi Öğretmenliği Programında okutulan 'Davranış ve Öğrenme Sorunları Olan Çocukların Eğitimi' kitabına başvurabilirsiniz. Bu kitaba internet üzerinden ulaşmak için <https://acikkutuphane.anadolu.edu.tr/> adresini ziyaret edebilirsiniz.

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN ÇOCUKLARDA İLETİŞİM BECERİLERİ NASIL GELİŞTİRİLEBİLİR?

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda sık rastlanan iletişim özellikleri Şunlardır:

- Başkalarının söylediklerini anlamada (alıcı dilde) yetersizlik
- BaŐkalarına derdini anlatmada (ifade edici dilde) yetersizlik
- Dili işlevsel kullanmada zorluk
- Konuşma ve jest gelişiminde yetersizlik
- KonuŐmada tek düzelik
- Karşılıklı konuşma başlatma ve sürdürmede yetersizlik

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar, diğer çocukların gelişim sürecinde kendiliklerinden kolayca edindikleri en temel iletişim becerilerinde bile yetersizlik gösterirler. Dolayısıyla, otizm spektrum bozukluğu olan çocukların anne-babaları ve eğitimcileri, iletişim becerileriyle ilgili neler yapmaları gerektiği ve işe nereden başlamaları gerektiği konularında çaresizlik hissine kapılabilirler.

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuğun iletişim konusundaki öncelikleri; başkalarının kendisine yönelik ifadelerini anlamak; kendi duygu, düşünce ve ihtiyaçlarını ifade etmek; ayrıca, başkalarıyla sosyal amaçlı etkileşimde bulunmaktır. Bu önceliklerin her birine yönelik olarak eğitim ve terapi ortamlarında çok sistematik, kapsamlı ve uzun süreli programlar uygulanması gerekebilir. Öte yandan, bu uygulamalar için beklerken ya da bir yandan bu uygulamalar sürerken, anne-babalar ve eğitimciler de neler yapmaları gerektiği konusunda yardıma ihtiyaç duyarlar.

Evde ya da okulda çocuklarla etkileşimde bulunurken belli ilkelere dikkat ederek, çocukla iletişim kurabilme olasılığınızı artırabilirsiniz. Uzmanlar, bu amaçla şu ilkelere dikkat edilmesini önermektedir:

- İletişimde bulunmayı teşvik edici ortamlar hazırlamak: İletişime zemin hazırlayacak ve heves yaratacak ortamlar oluşturmaya çalışın. Bu amaçla çocuğun sevdiği oyuncaklardan ya da etkinliklerden yararlanabilirsiniz. Ayrıca, çocuğa farklı nesne ya da etkinlikler arasından seçim yapma fırsatları tanıyın. Kendi seçtiği nesnelere bir şeyler yapmak ya da kendi seçtiği etkinliklerin içinde yer almak, çocuğun iletişim kurma hevesini artırıcı rol oynayacaktır.
- İletişimde bulunmak için fırsatlar yaratmak: Herhangi bir durumda çocuğun neye ihtiyacı olabileceğini düşünün ve bu nesneyi çocuğa vermeksizin bir süre bekleyin. Çocuk bu nesneyle ilgili bir iletişim girişiminde bulunduğunda; örneğin, nesneyi aramaya başladığında, 'Bunu mu arıyorsun?' ya da 'Bunu mu istiyorsun?' gibi bir soru sorun. Sorunuzda nesnenin adını da kullanabilirsiniz. Çocuktan bir onay ifadesi alır almaz, çocuğa nesneyi verin. Örneğin, çocuğa kağıt verip, boyaları vermeyin ya da bardak verip içine suyu koymayın.
- Gereksiz soru sormamaya gayret etmek: Sanıldığı aksine, çok soru sormak, dil gelişimini desteklemek için uygun bir yol değildir. Dolayısıyla, çocuklara yalnızca yanıtını gerçekten merak ettiğiniz sorular sorun.
- Kısa, net ve anlaşılır şekilde konuşmak: Çocuğa bir şeyler anlatırken, çocuktan bir şeyler isterken ya da çocuğa soru sorarken kısa, net ve anlaşılır bir ifade kullanın; dolaylı ya da soyut ifadelerden özenle kaçının. Ayrıca, isteklerinizi ve sorularınızı birkaç kereden fazla tekrarlamaktan da kaçının. Anlaşılabilirliği artırmak için jest, mimik ve abartılı ses tonundan yararlanın. Çocuktan yapmasını istediğiniz şeyi çocuk yapmadığında, gerektiği kadar yardımla çocuğun bu isteği yerine getirmesini sağlayın. 'Hadi', 'Beni dinle', 'Buraya bak' gibi sözel uyarılarda bulunmaktan da kaçının. Çünkü bu tür uyarılar hem işe yaramaz, hem de yardım bağımlılığına yol açar.
- Etkileşim başlatmayı ve etkileşime katılmayı ödüllendirmek: Çocuğun sözel olan ya da olmayan tüm iletişim girişimlerini mutlaka fark edin ve bir şekilde ödüllendirin. Başla onaylamak, gülümsemek, çak yapmak, gıdıklamak vb. uygun ödüller olarak ilk akla gelenlerdir.
- Çocukla göz kontağı kurmak: İletişimde bulunurken çocukla göz kontağı kurmaya çalışın. Ancak, bu konuda çok ısrarcı olup da çocuğu tedirgin etmekten de kaçının. Çocuğun bakışlarını yakalamak için çocukla yüz yüze durmaya ve gözlerinizi onun göz hizasına yaklaştırmaya çalışın.

- Etkileşimi eğlenceli hale getirmek: Çocukla etkileşirken rahat ve keyifli bir havada olun. Unutmayın ki, hiç kimse bunaltıcı ve stresli bir iş yapmaya can atmaz!

Eğer çocuk seslerle ya da jestlerle bir şeyler iletmek amacıyla girişimde bulunmuyorsa, bu çocukla çalışmaya karşılıklı sıra alma etkinlikleriyle başlayabilirsiniz. Sıra alarak oynanan tüm oyunlar iletişim gelişimine katkıda bulunur. Bu amaçla çocuğun sevdiği top, araba ya da hareket edebilen başka oyuncakları kullanabilirsiniz. Sırayla birbirinize oyuncağı itebilirsiniz ya da sırayla birbirinize topu yuvarlayabilirsiniz.

Örneğin, çocukla aranızda küçük bir mesafe bırakarak yere karşılıklı oturun ve 'bir-iki-üüüç' diye yüksek sesle sayarak topu çocuğa yavaşça yuvarlayın. Gerekirse çocuğun topu tutmasına yardımcı olun. Daha sonra da çocuğun ellerini topun üzerine, kendi ellerinizi de çocuğun ellerinin üzerine koyun ve yine 'bir-iki-üüüç' diye sayarak çocuğun topu yavaşça size yuvarlamasını sağlayın. Bu çalışmaya her gün birkaç kez yer verebilirsiniz. Çocuk kendiliğinden topu yuvarlar hale geldiğinde, aranızdaki mesafeyi yavaş yavaş arttırabilirsiniz. Aynı etkinliği araba vb. başka araçlarla da yapabilirsiniz.

Çocuğun yapmaktan çok hoşlandığı bazı etkinlikleri de iletişim amaçlı kullanabilirsiniz. Örneğin, otizm spektrum bozukluğu olan pek çok çocuk trambolinde zıplamak ya da salıncakta sallanmak gibi etkinliklerden büyük keyif alır. Trambolinde çocukla yetişkin yüz yüze durmuş ve el ele tutuşmuş olarak karşılıklı zıplayabilirler. Arada bir yetişkin zıplamayı keserek bekleyebilir. Çocuk devam etme yönünde bir iletişim girişiminde bulunduğu; örneğin, yetişkinle göz kontağı kurduğunda ya da bazı sesler çıkardığında zıplamaya devam edilebilir. Salıncakta sallanma için de benzer bir süreç izlenebilir. Yetişkin çocuğun arkasında değil de karşısında durarak çocuğu salıncakta sallayabilir. Arada bir salıncağı durdurarak çocuktan bir iletişim girişimi gelmesini bekleyebilir. Bu tür çalışmaların çocuğun iletişim becerilerini geliştirmede çok büyük katkıları olacaktır.

Otizmli çocukların bir bölümü, sözel dil becerilerini edinmekte önemli zorluklar yaşarlar. Bu çocuklara alternatif ve destekleyici iletişim becerileri kazandırmak gerekebilir. Alternatif iletişim, konuşmanın yerini almak üzere bireye kazandırılan işaret dili, resim/fotoğraf vb. iletişim biçimlerine denmektedir. Destekleyici iletişim ise, alternatif iletişim sistemlerinin, sözel iletişimi desteklemek amacıyla ve sözel iletişimin yanı sıra kullanılmasıdır.

Otizmli çocuklarla en yaygın kullanılan alternatif ve destekleyici iletişim sistemleri, replik adı verilen sesli ipuçlarının da kullanıldığı fotoğraflı etkinlik çizelgeleri, diğer görsel sistemler ve doğal jestlerdir. Alternatif ve destekleyici iletişim becerileri, örneğin, çocuğun fotoğraflarla veya replikli fotoğraflarla iletişim kurmayı öğrenmesi,

onun konuşmayı öğrenmesini engellemez, tam tersine destekler. Dolayısıyla, çocuğun iletişiminin replikler, fotoğraflar ya da jestlerle desteklenmesi konusunda kaygılanmaya gerek yoktur. Otizmli çocuklara yönelik kapsamı diğer sistemlere göre sınırlı da olsa bir alternatif ve destekleyici iletişim sistemi de PECS'tir. PECS ile ilgili daha ayrıntılı bilgileri, Tohum Otizm Vakfı Eğitim portalında ve Tohum Otizm Vakfı'nın web sitesinde bulabilirsiniz. Ayrıca, bu amaçla geliştirilmiş bilgisayar ortamında kullanılabilen çok sayıda uygulama söz konusudur. Bu amaçla Tohum Otizm Vakfı tarafından hazırlanan Android, WEB ve IOS uygulaması olan Tohum 1 uygulamasına ilişkin bilgilere Tohum Otizm Vakfı'nın web sitesinden ulaşabilirsiniz.

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN ÇOCUKLARDA BAĞIMSIZLIK, SEÇİM YAPMA VE SOSYAL ETKİLEŞİM BECERİLERİ NASIL GELİŞTİRİLEBİLİR?

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda sık rastlanan sosyal etkileşim sorunları şunlardır:

- Yalnızlığı yeğlemek
- Arkadaşlık ilişkileri geliőtirememek
- Sosyal oyunlara karşı ilgisizlik
- Etkileşim girişimlerini karşılıksız bırakmak
- Başkalarının duygularına karşı duyarsız olmak
- Zevk ve ilgi paylaşımında yetersizlik
- Sosyal ortamların gereklerini yerine getirememek

Yukarıda sıralanan sosyal etkileşim sorunlarıyla başa çıkmak için kazandırılması gereken beceriler ise şöyle sıralanabilir:

- Genellenmiş taklit
- Uzaktan ve genellenmiş yönerge alma
- Yeni karşılaşılan kişilere tepki verme
- Küçük ve büyük gruplara katılma
- Anlaşılır ve genellenmiş konuşma
- Karşılıklı konuşma
- Öykü ve sosyal olayları anlama

- İşbirlikçi oyun oynama
- Sosyal oyun oynama
- Arkadaşlık ilişkileri sürdürme
- Grup sohbetlerine katılma
- Sosyal duyarlık gösterme

Görüldüğü gibi, yukarıda sıralanan becerilerin her birini kazandırmak için çok özel ve sistematik eğitimlere yer vermek gerekecektir. Ayrıca, her otizmli çocuğa bu becerilerin tümünü kazandırmak da mümkün olmayabilecektir.

Sosyal becerilerin öğretimini ve kullanımını desteklemek amacıyla fotoğraflı ve yazılı etkinlik çizelgelerinden de yararlanılabilmektedir.

Etkinlik çizelgesi, bireyi bir dizi etkinliği yerine getirmeye yönlendiren fotoğraf ya da sözcük setidir. Etkinlik çizelgesi farklı şekillerde olabilir; ancak, henüz okumayı bilmeyen çocuklar için etkinlik çizelgesi, başlangıçta, her sayfasında çocuğu etkinlikle

Okulöncesi eğitim sınıfında eğitim alan Osman fotoğraflı etkinlik çizelgesi takip ederken

meşgul olmaya ya da ödüllere yönlendiren fotoğraflı ipuçları bulunan üç veya dört halkalı dosyalardır. Çocuklar, etkinlik çizelgesini açmayı, ilk sayfayı çevirmeyi, fotoğrafı işaret etmeyi, resimde belirtilen materyali almayı, etkinliği tamamlamayı, materyali yerine koymayı ve çizelgeye geri dönmeyi öğrenirler. Çocuklar çizelge izlemede ustalaştığında ve okuma becerisini geliştirdiğinde, fotoğraflı ipucu yerine yazılı ipuçlarına tepki vermeyi öğrenirler. Örneğin, çocuk sayfayı çevirir, ipucunu işaret parmağıyla gösterir, ipucunu okur ve yemek odasına gidip masayı hazırlar; masayı hazırladığında etkinlik çizelgesine geri döner. Yazılı ve fotoğraflı etkinlik çizelgeleri, otizmli bireylere seçim yapmayı kazandırmak amacıyla da kullanılır. Dikkatli ve sistematik bir öğretim yapıldığında, çocuklar sadece etkinlik çizelgesi

izlemeyi değil, aynı zamanda tercih ettikleri etkinlikleri seçmeyi ve seçtikleri etkinlikleri sıraya dizmeyi de öğrenirler. Görsel destek uygulamalarının bilgisayar ortamında kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Ayrıca, mobil iletişim araçları da bu amaçla kullanılabilir.

Günlük etkinliklerimizi yapmak, kaçınılmaz olarak konuşmayı gerektirir. Ancak, sosyal etkileşim, otizm spektrum bozukluğu olan bireylerde en önde gelen problemler arasındadır ve öncelikle ele alınması gereken bir konudur. Bu nedenle, ilk etkinlik çizelgesi sosyal etkileşim gerektiren en az bir etkinlik içermelidir. Henüz konuşamayan bir çocuk, havaya fırlatılmak için birilerine yönelmeyi öğrenebilir; birkaç sözcükle konuşabilen bir çocuk ailesini ya da öğretmenini bulup 'gıdıklanmak' istediğini ifade ederek etkileşime girmeyi öğrenir; cümle kuran bir çocuk tercih ettiği bir etkinlik hakkında talepte bulunabilir; ör: 'Ben sallanmak istiyorum.' Çocuklar etkinlik çizelgesi izleme becerisini kazandığında, çizelgelerine akran etkileşimi de eklenmelidir.

Etkinlik çizelgesi takip etmeyi elle yönlendirme ile öğretiyoruz. Elle yönlendirmede, elimizle çocuğun elinin üzerinden tutarak, fotoğraflı ya da yazılı ipucunu işaret etmesini, materyalini almasını, etkinliğini tamamlamasını, materyalini kaldırmasını ve çizelgesine geri dönmelerini öğretiriz. Elle yönlendirme daima çocuğun arkasından yapılır. Çocuk, çizelge takip etme becerisinde ustalaşmaya başladığında, yetişkin aşamalı yardım kullanarak elle yönlendirme ipucunu geri çeker. Çocuklar çizelge takip etme becerisinin basamaklarını çok az yardımla yapabilir hale geldiğinde, yetişkin uzamsal geri-çekme kullanır; yani, ilk aşamada çocuğun elinin üstüne yapılan hafif dokunuşlar, bir süre sonra, çocuğun elinden bileğine, daha sonra kolunun ön kısmına ya da dirseğine ve son olarak da omzuna ya da arkasına kayar. Ancak, eğer bir hata ortaya çıkarsa, yetişkin bir önceki ipucu yöntemine geri döner (bu durumda aşamalı yardım). Bu ipucuna çocuk birkaç kez doğru tepki gösterene kadar devam edilir. Uzamsal geri çekmeyi gölge olma takip eder. Bu aşamada, ipucunu sunan kişinin elleri çocuğun hareketlerini takip eder ancak ona dokunmaz. İlk başta, yetişkin çocuktan bir kaç santimetre uzaklıkta gölge olabilir; ancak, eğer çocuğun tepkileri doğruysa, uzaklık giderek arttırılır. Yetişkin gölge olduğunda çocuk hata yapmıyorsa yakınlığı azaltma zamanı gelmiştir. Çok küçük çocuklarda yetişkin aşamalı olarak bir metre uzaklaşır, daha sonra biraz daha uzaklaşır. Bazı çocuklar için ise ipucu sunan kişinin etkinlik alanının öbür köşesinde, kapıda veya görünmeyecek şekilde bir yerde bekleyerek mesafeyi geri çekmesi mümkün olabilir.

Etkinlik çizelgeleri, bir çok değişik etkinlik içerdiği (ör., oyuncaklar, sözcük taklidi, banyo yapma ya da yemek yeme); günün farklı zamanlarında kullanıldığı (ör., sabahları giyinirken ya da rakamları öğrenirken); farklı insanlarla çalışırken kullanıldığı (ör., aile ya da öğretmen); farklı ortamlarda kullanıldığı (ör., okulda, evde ya da akrabaların evinde) zaman çok etkili olur.

Etkinlik Çizelgesi Örneği-1

2-3 yaşlarındaki Bir çocuk için ilk fotoğraflı etkinlik çizelgesi aşığıdaki etkinliklerin fotoğraflarından oluşabilir:

- **bir yap-boz oyunu**
- **iç içe geçirilen oyuncak kaplar**
- **havaya fırlatılmayı isteme**
- **bir şekil yerleştirme oyunu**
- **sevilen bir yiyecek**

Etkinlik Çizelgesi Örneği-2

6-7 yaşlarındaki bir çocuk için ilk etkinlik çizelgesi aşığıdaki etkinliklerin fotoğraflarından oluşabilir:

- **defterdeki çizgilerin üstünden geçmek**
- **mıknatıslı bir zemin üstüne harf ve rakamları dizmek**
- **gıdıklanmayı istemek**
- **lego bloklarından araba yapmak**
- **sevilen bir yiyecek**

Etkinlik çizelgeleri aynı zamanda çocuklara başkalarıyla konuşma başlatmayı ve sohbet etmeyi öğretmede yardımcı olur. Örneğin, Ozan okuma bildiği için, etkinlik çizelgesinde yazılı bir ipucu vardır. Etkinlik çizelgesindeki ipucunu alır, öğretmenine yaklaşıp ve repliğini söyleyerek sohbet başlatır. Yazılı ipucu daha sonra silikleştirilecektir.

Replikli öğretim, çocuklara başkalarıyla etkileşime girme, sohbet başlatma ve sürdürme becerilerini öğretmek amacıyla kullanılmaktadır. Ebeveyn ve eğitimciler kendi deneyimlerinden bilirler ki, otizmli çocukların sözcük dağarcığını geliştirmek, onların sohbet etmelerini garantilemez. Çocuklar, sözcük dağarcıkları gelişmiş olsa bile, ebeveynleriyle okul ve olaylar hakkında konuşmayabilir ya da öğretmenleriyle evdeki etkinlikleriyle ilgili sohbet başlatmayabilirler. Replik silikleştirmeyle öğretim, otizm spektrum bozukluğu olan çocukları ipucu vererek konuşturmak ya da sorularımıza cevap verdimekten daha fazlasını amaçlamaktadır. Amaç onlara bizlerle karşılıklı sohbet etmeyi öğretmektir.

Replikler, otizm spektrum bozukluğu olan çocukların başkalarıyla sohbet başlatma ya da sürdürmelerine yardımcı olmak amacıyla hazırlanmış yazılı ya da sesli sözcük, ifade

ve cümlelerdir. Küçük yaşta bir çocuk için 'Hop' sözcüğünün ses kaydı bir replik olarak kullanılırken; dil becerileri daha gelişmiş okul öncesi dönemindeki bir çocuk için ise 'Arabaları seviyorum' ya da 'İtfaiye arabası kırmızı' gibi cümleler replik olarak kullanılabilir. 'Perşembe günleri yüzmeye gidiyorum' ve 'Akın Bey benim yüzme hocam' gibi yazılı replikler 10 yaşındaki bir çocuk için, 'Tıraş olmayı öğreniyorum' ergenlik çağındaki bir çocuk için ve 'Otelde çalışıyorum' cümlesinin sesli repliği ise okumayı bilmeyen bir yetişkin için kullanılabilir.

Sesli replikler bir ses kayıt cihazı aracılığıyla kaydedilip kullanılmaktadır. Tohum Otizm Vakfı'nın Okulunda bu amaçla manyetik kartlar kullanılmaktadır. Replikler manyetik kartlara kaydedilip, Dil Uzmanı (Language Master) adındaki kart okuyuculara okutularak kullanılmaktadır. Çocuklar, repliklerin önceden kayıt edildiği kartları, kart okuyucunun üzerindeki aralığa yerleştirir, kart otomatik olarak sağdan sola doğru geçer ve makine repliği okur.

Manyetik kart okuyucu ve manyetik ses kartları:

Etkinlik çizelgesi takip etmeyi öğrenmiş olan bir çocuk, üzerine ilgili fotoğrafların yerleştirildiği manyetik kartları çizelgesinin içinden alıp kullanır. Örneğin, 'Sarılı' repliği manyetik karta kaydedilmiş ve öğretmenin kendisine sarıldığını gösteren fotoğrafla birlikte çizelgeye yerleştirmiştir. Çocuk etkinlik çizelgesinin diğer bir sayfasına geçer, resme işaret eder, kartla birlikte ilgili fotoğrafı alır ve repliği dinlemek için kartı kart okuyucudan geçirir ve yanında oturan öğretmene gider, repliği olan 'Sarılı' sözcüğünü söyler ve öğretmeni ona sarılır.

Aynı durumda henüz konuşmayı öğrenmemiş olan çocuklar ise öğretmenlerine yaklaşır, sarılabilirler. Sözel olarak ifade edemeseler bile başka birine yönelmeleri etkileşim kurmaları açısından çok önemlidir.

Kenan, replikli öğretimle eğitimcine yaklaşım sözel iletişim başlatmayı öğreniyor:

Okumayı bilen çocuklar için, okuma becerilerinin düzeyine göre replikler seçilmektedir. Çocuğun okuma becerileri geliştiğinde, yazılı replikler 'Top' gibi tek bir sözcüklü replikten 2, 3, 4, 5 sözcüklü repliklere dönüşmektedir. Daha sonra yazılı replik olarak daha karmaşık cümleler ve sorular kullanılmaktadır.

Replik silikleştirmeyle öğretim, her düzeyde gelişim yetersizliğine sahip olan ve okumayı bilen ya da bilmeyen tüm çocuklar için yararlıdır. Önemli olan, repliklerin her bireyin dil becerileri, bireysel ilgi ve istekleri, aile bireyleri ve arkadaşlarıyla ilgili konular göz önünde bulundurularak bireyselleştirilerek hazırlanmasıdır.

Etkinlik çizelgesi ve replik silikleştirmeyle öğretim yöntemleriyle ilgili daha ayrıntılı bilgi edinmek isterseniz Tohum Otizm Vakfı'nın web sitesinden aşağıdaki kaynaklara ulaşabilirsiniz:

McClannahan, L.E., ve Krantz, P.J. (2010). Otizmli Çocukların Eğitiminde Etkinlik Çizelgelerinin Kullanımı: Bağımsızlık, Seçim ve Sosyal Etkileşim. İngilizceden Türkçe'ye uyarlayan: Binyamin Birkan, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

McClannahan, L.E., ve Krantz, P.J. (2010). Otizmli Çocuklara Konuşma Becerilerinin Öğretimi: Replikler Ve Replik Silikleştirme. İngilizceden Türkçe'ye uyarlayan: Binyamin Birkan, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Sosyal becerileri geliştirmek amacıyla kullanılabilir bir başka teknik de sosyal öykü uygulamasıdır. Sosyal öykü uygulaması, ileri derecede otistik özellik göstermeyen çocuklarla yürütölen bilişsel bir uygulamadır. Öğretmenler ya da anne-babalar tarafından, çocuğun davranış sorunu yaşadığı sosyal ortamlara yönelik olarak çocuğun bireysel özelliklerine uygun kısa öyküler yazılır. Bu öyküler resimler ve karikatürlerle görselleştirilir. Hazırlanan öyküler gün içinde ya da gereken durumlarda çocukla birlikte okunur. Örneğin, çocuk sorun yaşayabileceği bir ortama girmeden önce o ortamlarla ilgili yazılmış olan öykü okunarak neler olup biteceği çocuğa anımsatılabilir. Bireysel öykülerin yanı sıra, gruba yönelik öykü hazırlamak ve tüm grupla öyküyü okumak da olasıdır. Aşağıda, bir sosyal öykü örneği yer almaktadır.

Sosyal Öykü Örneği: Okul Otobüsü Tahliyesi Tatbikatı

- Hemen her gün okuluma bu otobüsle giderim.
- Okula gidip gelmek için otobüs çok güvenilir bir araçtır.
- Eğer otobüste acil bir durum olursa, otobüsü özel bir yöntemle boşaltmamız gerekir.
- Bu yöntemle 'tahliye' denir.
- Öğrenciler her yıl tahliye alıştırması yaparlar.
- Bu yıl benim tahliye alıştırmam ..... tarihinde yapılacak.
- Büyük bir olasılıkla otobüsü arka kapıdan terk etmem gerekecek.

Sosyal öykülerin kurallarına uygun olarak yazımını ve aynı zamanda doğru biçimde uygulamasını açıklayan 'Ailelerce sunulan sosyal öykülerin otizm spektrum bozukluğu olan ergenlerin sosyal becerileri üzerindeki etkileri' isimli Eğiten Kitap isimli yayınevinde basılan kitap aile üyelerinin ve uygulamacıların kullanımına önerilebilir.

KAYNAŖTIRMA EĞİTİMİ ALAN OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN ÖĞRENCİLERE NASIL DESTEK OLUNABİLİR?

KaynaŖtırma, özel eğitim gerektiren bir öğrencinin diğer öğrencilerle birlikte okulöncesi, ilköğretim ya da ortaöğretim kurumlarında eğitim almasıdır. KaynaŖtırmanın, her bireyin eŖit olduğu görüşünden hareketle, insan haklarına dayalı sağlam bir temeli vardır. Ayrıca, kaynaŖtırma konusunda yapılan bilimsel araŖtırmalar da kaynaŖtırmanın gerek özel eğitim gerektiren öğrencilere, gerekse diğer öğrencilere pek çok yararı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, kaynaŖtırma, hem insan haklarına uygun eğitim hizmetlerini sağlamaya yönelik bir amaç olarak, hem de çocukların gelişimine yönelik bir araç olarak düşünülebilir. Ancak, ileri derecede otistik özellik gösteren çocukların, belli bir süre otizme özgü eğitim aldıktan sonra kaynaŖtırılmaları daha başarılı sonuçlar alınmasını sağlamaktadır. Ayrıca, otizimli öğrencilerin küçük bir bölümü kaynaŖtırma ortamlarından hiç yararlanmayabilmektedir.

KaynaŖtırma yoluyla eğitim uygulanan sınıfta ve okulda mutlaka özel eğitim destek hizmetleri sağlanmalıdır. Özel eğitim destek hizmetleri, kaynaŖtırma eğitim alan öğrencinin ve diğer öğrencilerin başarılarını artırmak amacıyla öğretmenlere, okulun diğer personeline, öğrencilere ve ailelere sağlanan ek hizmetlerin tümüdür. Özel eğitim destek hizmetleri, özel eğitim öğretmenleri ile özel eğitime ilişkin bilgi ve deneyim sahibi rehber öğretmenler tarafından sağlanabilir. Ayrıca, otizimli çocukların bazıları için sürekli olarak sınıfta yardımcı öğretmen (gölge öğretmen) bulunması gerekebilir.

KaynaŖtırma yoluyla eğitim, ancak ve ancak, herkes üzerine düşen görevi yaptığı zaman başarıya ulaşır. KaynaŖtırmayla ilgili sorumluluğu olanlar Ŗöyle sıralanabilir:

Milli Eğitim Bakanlığı'nın ilgili birimleri, yerel eğitim yönetimleri, rehberlik ve araştırma merkezleri, okul müdürleri, genel eğitim öğretmenleri, özel eğitim öğretmenleri, destek hizmet personeli, tüm öğrenciler, tüm öğrencilerin aileleri ve okulun içinde bulunduğu yakın çevrenin sakinleri.

Kaynaştırmanın başarılı olması için yukarıda belirtilen tarafların şu yeterlikleri ve çalışmaları sergilemeleri gerekir:

- Öğretmenler ve diğer uzmanlar için yoğun hizmet-öncesi ve hizmet-içi eğitim
- Sınıfta ve okulda işbirliği ve ekip çalışması düzeni
- Öğrencilerin kaynaştırmaya hazırlanması
- Ailelerin kaynaştırmaya hazırlanması
- Öğretim programlarında uyarılma ve bireyselleştirme
- Fiziksel düzenleme ve ek personel
- Tüm öğrencilerin, yaşamlarında kendilerine gerekecek bilgi ve becerilerle donatılmaları
- Tüm öğrencilerin performanslarının sürekli olarak ve sınıf-içi çalışmalara dayalı olarak değerlendirilmesi
- Tüm öğrencilerin, öğretim programı dışındaki etkinliklerde de yer alması

Öyleyse, kaynaştırmanın ne olmadığını da anlamakta büyük yarar vardır. Kaynaştırma, özel eğitim gerektiren öğrencilerin normal sınıflara bırakılması uygulaması değildir. Kaynaştırma, özel eğitim masraflarını ya da özel eğitime ihtiyacı azaltmaya yönelik bir girişim de değildir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, otizmli öğrencilerin, özellikle de ileri düzeyde otistik özellikler gösterenlerin, kaynaştırma öncesinde belli bir süre bire-bir eğitim almaları, kaynaştırmaya hazır hale geldiklerinde ise giderek artan sürelerle kaynaştırılmaları önerilebilir. Ayrıca, kaynaştırmanın başında yoğun destek hizmet sağlanması da gerekmektedir. Sağlanan destek hizmetin yoğunluğu giderek azaltılabilmekte, hatta bu hizmet zaman içinde tümüyle kaldırılabilir.

Otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilerin kaynaştırma ortamlarında başarılı olma olasılıklarını artırmak için öğretmenlerine şunlar önerilebilir:

- Duyusal düzenlemeler: Otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilerin çoğu belli uyarılara (örneğin seslere, kokulara vb.) aşırı duyarlık gösterirler. Öğrencinin hangi uyarılara karşı aşırı duyarlı olduğu belirlenerek okulda böyle durumların ortaya çıkma olasılığını azaltmak için gerekli önlemler alınmalıdır.
- Fotoğraflı/yazılı etkinlik çizelgeleri: Fotoğraflı veya yazılı etkinlik çizelgelerinin kullanımı, öğrencinin gün içindeki rutin geçişlerinde sorun yaşama olasılığını

azaltacak, etkinliklere olan ilgisini ise artıracaktır. Bu amaçla hazırlanacak etkinlik çizelgesinde, rutinler ve rutin dışı tüm etkinlikler çocuk okuma biliyorsa yazıyla bilmiyorsa fotoğraflarla gösterilmelidir. Gün başında ve etkinlik geçişlerinde öğrenciyle birlikte etkinlik çizelgesi kontrol edilmeli, mümkünse öğrenciye seçim yapma hakkı tanınmalıdır. Öğrenci, öğretmen 'çizelgeni takip et' yönergesi verdiğinde etkinlik çizelgesine bakabilir. Ayrıca, tamamlanan etkinlikler bir şekilde belirtilerek öğrencinin etkinlik çizelgesini izlemesi kolaylaştırılabilir. Örneğin, tamamlanan etkinliğin kartı ters çevrilebilir, soldan sağa geçirilebilir ya da işaretlenebilir. Ayrıca, etkinlik çizelgeleri bilgisayar ortamında hazırlanarak da kullanımı sağlanabilir.

- Yönerge ve sorular: Bir yönerge vermeden ya da soru sormadan önce mutlaka öğrencinin dikkati çekilmelidir. Ayrıca, uzun ve karmaşık yönerge ve sorulardan önemle kaçınılmalıdır. Yönerge ve soru net bir ses tonuyla bir kez, en fazla iki kez iletilmelidir. Gerektiğinde sözel yönerge ve sorular, resim ya da jest gibi görsellerle destekli sunulmalıdır. Öğrenciden beklenen tepki gelmediğinde, görsel ya da fiziksel yardımla öğrencinin uygun tepkide bulunmasına yardımcı olunmalıdır. Yardımlı da olsa öğrencinin doğru tepkileri pekiştirilmelidir; ancak, yardımsız tepkileri her zaman için daha fazla pekiştireçle sonuçlanmalıdır. Sözel olarak kendini ifade etmede zorlanan öğrencilerin alternatif ve destekleyici iletişim biçimlerini kullanmalarına olanak tanınmalıdır.
- Yardımcı öğretmen: Bazı öğrenciler kaynaştırma ortamlarında tüm gün ya da belli etkinlikler sırasında yardımcıya gereksinim duyarlar. Bu amaçla gölge öğretmenlerden yararlanılabilir. Örneğin, gölge öğretmen beden eğitimi dersinde ya da sanat çalışması sırasında öğrencinin arkasında durarak gerektiğinde fiziksel yardım sunabilir. Sınıfta yardımcı öğretmen bulundurma temel amacının, çocuğun eğitim ortamına adaptasyonunun sağlanması ve zorlandığı becerilerin yerinde kazandırılması olduğu unutulmamalıdır.

Öğrenmeyi ve davranış yönetimini kolaylaştırmak için, bu kitapçığın önceki bölümlerinde yer alan önerilerden yararlanılabilir. Ayrıca, kaynaştırma ile ilgili daha fazla bilgi sahibi olmak için aşağıdaki kaynaklardan yararlanılabilir:

- Batu, S. (Editör) (2012). Kaynaştırma. Ankara: Kök Yayıncılık
- Batu, S. ve Kircaali-İftar, G. (2005). Kaynaştırma. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Diken, İ.H. (2010). İlköğretimde kaynaştırma. Ankara: Pegem Akademi
- Sucuoğlu, B. (2006). Etkili kaynaştırma uygulamaları. Ankara: Ekinoks Yayınları.
- Sucuoğlu, B. ve Bakkaloğlu, H. (Editörler) (2013). Okul öncesinde kaynaştırma: Ne ne zaman nerede neden nasıl kim? Ankara: Kök Yayıncılık.
- Sucuoğlu, B. ve Kargın, T. (2006). İlköğretimde kaynaştırma uygulamaları. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

ACİL DURUMLARDA NELER YAPILABİLİR?

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar sıklıkla kendileri ya da çevreleri üzerinde risk yaratan durumlara neden olabilmektedir. Acil bir durumun ortaya çıkmasını önlemek ilk yapılması gereken iştir. Bu amaçla evde ve okulda fiziksel düzenlemelerle ilgili olarak şu hususlara dikkat edilmelidir:

- Otizm spektrum bozukluğu olan bireyler arasında başını alıp gitme sık rastlanan bir durumdur. Onların evde, okulda ya da markette bir anda ortadan kaybolma olasılığını azaltmak için kapı emniyeti, alarm sistemi vb. bütün önlemler alınmalıdır.
- Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar bazen kendilerine ve etraflarına karşı saldırganlık davranışları gösterebilirler. Böyle bir durumda kendilerinin ve çevrelerindekiilerin yaralanma olasılıklarını azaltmak için camdan ya da başka bir kırılğan materyalden yapılmış mobilyalardan, sivri ve keskin cisimlerden, kırılğan pencere ve kapı camlarından kaçınmak gerekir.
- Çocuğun ulaşabileceği yerlerde deterjan gibi zehirli maddeler ile bıçak gibi tehlikeli eşyalar bulundurulmamalıdır. Ayrıca, çocuğun açmaması gereken dolap ve çekmecelere emniyet aparatları takılmalıdır. Elektrik, su ve gazla ilgili gereken tüm önlemler alınmalıdır.
- Evde ve okulda yapılabilecek bu düzenlemelerin yansıra, aile üyeleri olarak çoğunuzun öğretmeninden ya da çocuğunuzla çalışan diğer uygulamacılardan çocuğunuza temel güvenlik becerileri, kaçırma, taciz gibi durumlarda sergilemesi gereken becerilerin öğretimine yer vermeleri konusunda talepte bulunabilirsiniz.

Tüm önlemlere rağmen çocuğunuzu kaybetme gibi bir durumla karşılaştığınızda, çocuğunuzun aranmasını ve bulunmasını kolaylaştırmak için şu önerilerden yararlanabilirsiniz. Gerektiğinde fotokopiyle çoğaltılabilecek özellikte bir belge hazırlayın. Bu belgede çocuğunuzun yakın tarihli bir fotoğrafına, çocuğunuzun özelliklerine (adı, yaşı, fiziksel görünümü, davranış özellikleri, korkuları, nasıl iletişim kurduğu, nelerden hoşlandığı vb.) ve kendi ad, adres ve telefon bilgilerinize yer verin. Bu belgenin birer örneğini sürekli olarak evinizde, çantanızda, aile üyelerinizde ve güvendiğiniz komşularınızda bulundurun.

Çocuğunuzu bulan kişilerin size ulaşmalarını kolaylaştırmak için; özellikle çocuğunuz konuşmayan bir otizmliyse, bileğinde ya da boynunda otizmli olduğunu, konuşamadığını ve sizin iletişim bilgilerinizi gösteren bir künne taşımalarını sağlayın.

Otizimli bireylerin pek çoğu su gördüklerinde dayanamazlar ve hemen içine dalmak isterler. Karşısına çıkan havuza ya da denize atlayıvermek, otizmli bireyler arasında sık rastlanan bir durumdur. Bu nedenle, her otizmli bireyin yüzme öğrenmesinde büyük yarar vardır. Ayrıca, otizmli bireylerin pek çoğu bir spor olarak yüzmeyi büyük bir keyif ve başarıyla yapabilir.

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN ÇOCUKLAR İÇİN HANGİ KURUMLARA BAŞVURULABİLİR?

Tohum Otizm Vakfı

2003 yılından beri eğitim ve sağlık alanındaki çalışmalarını büyük bir titizlikle sürdüren Tohum Otizm Vakfı'nın sunduğu hizmetler altı ana grupta toplanabilir:

- I- Çocuklara ve ailelere verilen hizmetler
- II- Diğer eğitim hizmetleri
- III- Kamu yararına verilen hizmetler
- IV- Projelerimiz
- V- Savunu faaliyetleri
- VI- Burslar

Bu hizmetlerin her biri aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

I. Çocuklara ve ailelere verilen hizmetler **Özel Tohum Vakfı Özel Eğitim Okulu**

2008-2009 Eğitim yılında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak hizmet vermeye başlayan okulumuz Türkiye'de bu alanda çalışan pilot bir okul olarak çalışmalarını yürütmektedir. Tohum Otizm Vakfı otizm konusunda ABD'nin önde gelen "Princeton Gelişim Enstitüsü" (PCDI) ile 2005 senesinde bu okulun aynı modelini Türkiye'de kurmak üzere bir anlaşma yapmıştır. Bu okulda, otizimli çocukların eğitiminde dünyada kabul görmüş ve yararlılığı bilimsel olarak kanıtlanmış, "Davranışçı Yöntem"

metodu uygulanmaktadır. ABD'deki okulda uygulanan model Tohum Otizm Vakfı Okul Programı adı altında ilk üç sınıfı ile 18 Eylül 2006 tarihinde eğitime başlamıştır. Bu okul ile Tohum Otizm Vakfı; Türkiye'de ilk defa otizmlı çocuklara özgü 0-21 yaş müfredat programı Türkiye'de uygulamaya başlamıştır. Uygulamalı Davranış Analizi modelinin kullanıldığı, yılda on bir ay, haftada 40 saat kesintisiz eğitim olanağı sunan bu eğitim modeli, otizmlı çocukları kaynaştırmaya yerleştiren, onları destekleyen, izleyen ve aynı zamanda eğitimci yetiştiren Türkiye'nin ilk ve tek kurumu olmuştur. 50 senenin tecrübesiyle hazırlanmış müfredat sayesinde, yaklaşık 1.600 beceriyi öğrencilerimize kazandırabiliyoruz ve kazandırmaya devam etmekteyiz. Özel eğitimimiz; öz bakım ve bağımsız yaşam becerileri, sosyal etkileşim, akademik gelişim ve davranış kontrolü eğitimlerinin hepsini kapsadığından, öğrencilerimizin ayrıca konuşma terapisi ve duyu bütünlmesi terapisi almasına gerek kalmamakta, okulumuzun müfredatı hepsini kapsamaktadır.

Kuruluşumuzdan bu güne Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak hizmet veren Okul ve Kurs programlarımızda 1.648 otizmlı çocuğumuza birebir eğitim verilmiştir.

Tohum Vakfı Özel Eğitim Okulu'nda, otizm spektrum bozukluğu şüphesi altında bulunan ya da tanısı konmuş çocukların ailelerine; yönlendirme ve destek hizmetleri de vermektedir. Ülkemizin çeşitli illerinden gelerek okulumuzun uzmanları tarafından eğitsel değerlendirme alan bu ailelere yazılı rapor verilmektedir. Bugüne kadar değerlendirme verilen çocuk sayısı toplam 1.185'dir.

II. Diğer eğitim hizmetleri

- Tohum Okul/Kurs programındaki eğitimcilerin eğitimi
- Lisans ve lisansüstü öğrencilerinin eğitimi: 4.075 öğrenciye rehberlik edilmiştir. Kurumda gözlem ve/veya staj imkânı verilmiştir.
- Milli Eğitim Bakanlığı personelinin eğitimi. Tohum Otizm Vakfı'nın kuruluş amacı otizmlı çocukların kaynaştırma eğitimine gidebilmeleri ve normal gelişim gösteren akranlarıyla aynı ortamda eğitim görebilmeleridir. Ülkemizde gerek otizmlı çocuk okullarında, gerek kaynaştırmada görev alan öğretmenlerin eğitimlerinde büyük boşluklar vardır. Otizm konusunda bilgi ve eğitimi eksik öğretmenler otizmlı çocukları okullarına ve sınıflarına almamaktadırlar. Bu açığı kapatmak için Tohum Otizm Vakfı, Milli Eğitim Bakanlığı ile işbirliği içinde başta özel eğitim öğretmenleri ve Rehberlik ve Araştırma Merkezi eğitimcileri olmak üzere bakanlığa bağlı öğretmenlere eğitimler vermektedir.

III. Kamu yararına verilen hizmetler

Kampanyalar:

Doğuş

Tohum Otizm Vakfı, 2005 yılında kamuoyunu otizm hakkında bilgilendirmek ve erken tanıya olanak sağlamak amacıyla, otizmin belirtilerine dikkat çeken yurt çapında bir kampanya düzenlemiştir. 3 hafta süren ulusal medya, radyo, televizyon ve basın aracılığıyla düzenlenen “Doğuş” isimli bu kampanyada erken tanı ve eğitim ile bir çocuğun yeniden doğabileceği vurgulanmıştır. Kampanyası süresince vakıf bilgi merkezini 4.448 kişi aramış, 2.700 aile otizm spektrum bozukluğu hakkında genel bilgi almış, çocuğunda otizm spektrum bozukluğu olduğundan şüphelenen 1.600 aile ise vakıftaki uzmanlar tarafından kendi bölgelerindeki merkezlere yönlendirilmişlerdir.

Otizmin Farkındayım, Onların Yanındayım!

8 Mayıs 2009 tarihinde Kanal D’de yayınlanan Tohum Otizm Vakfı Beyaz Show Özel Programında “Otizmin Farkındayım, Onların Yanındayım!” bilinçlendirme ve destek kampanyasını topluma duyarlı ünlülerin destekleri ile gerçekleştirmiştir. Program boyunca projeler için bağış toplanmasının yanı sıra, erken tanı ve eğitim için farkındalık sağlanmıştır. Kampanyanın duyurusunun yapıldığı programa dönemin Sağlık Bakanı Recep Akdağ, dönemin Milli Eğitim Bakanı Nimet Çubukçu, Hülya Avşar, Cem Yılmaz, Tuba Büyüküstün, Orhan Gencebay, Acun Ilıcalı, Cemal Hünel, Yetkin Dikinciler, Fadik Sevin Atasoy, Kubat, Demet Akbağ ve Fatih Erkoç katılarak destek vermişlerdir. Kampanyanın duyurusunun gerçekleştirildiği gecenin ardından otizm spektrum bozukluğu şüphesi ile Türkiye’nin her ilinden Vakıf merkezine başvurular yapılmıştır. Mayıs 2009 tarihinden itibaren “Otizmin Farkındayım, Onların Yanındayım!” sloganı ile kampanyaya destek veren ünlülerin sesinden hazırlanan radyo spotları ve gazete ilanları yayınlanarak kampanyanın devam etmesi sağlanmıştır.

Biri Bana Anlatsın

15 Ocak 2011 tarihinde NTV’de düzenlenen “Biri Bana Anlatsın Özel” programında “Otizmin Farkındayım, Onların Yanındayım!” bilinçlendirme ve destek kampanyası devam etmiş, Prof. Dr. Yankı Yazgan, Prof. Dr. Bülbin Sucuoğlu, Sinema eleştirmeni Sevin Okyay’ın yanı sıra sevilen oyuncular Kenan İmirzalıoğlu, Tuba Büyüküstün, Erkan Petekkaya, Beren Saat, Cansel Elçin, Demet Evgar, Engin Altan Düzyatan ve Ajda Pekkan otizmlili çocuklar için bir araya gelmiştir.

Ben Büyüyünce

Tohum Otizm Vakfı ve Starbucks, 2015 Nisan Otizm Farkındalık ayında “Ben Büyüyünce” isimli yeni bir farkındalık kampanyası başlatmıştır. Kampanya boyunca www.benbuyuyunce.com web sitesi üzerinden, otizmde erken tanı ve eğitimin önemine ilişkin bilgiler paylaşılmıştır. Türkiye’nin dört bir yanından Büyükşehir Belediyelerinin de desteğiyle billboardlar hazırlanmıştır. Medya gruplarının desteğiyle yaklaşık 30 dergi ve gazetede konuya dikkat çeken ilanları yayınlanmıştır. Farkındalık amaçlı 200 basın ve kanaat önderine saksılar içinde tohumlar gönderilerek “Sen de destek ol” çağrısı yapılmıştır. 230 Starbucks mağazasına bilgilendirme broşürler yerleştirilmiştir. ‘Ben Büyüyünce’ kampanyasının aynı isimli şarkısını, Poyraz Karayel dizisinin başrol oyuncularını seslendirerek kampanyaya destek oldular. Sosyal medyada ise #benbuyuyunce etiketiyle yapılan paylaşımlar kampanyanın geniş kitlelere ulaşmasına yardımcı olmuştur.

Otizme Mavi Işık Yak!

2 Nisan Dünya Otizm Farkındalık Günü’nde otizme farkındalık yaratmak için ABD’de Autism Speaks tarafından başlatılan ve bütün dünyada ilgi gören ‘Mavi Işık Yak’ kampanyası (Light It Up Blue) Türkiye’deki temsilcisi Tohum Otizm Vakfı’nın çağrısı ile 2014 yılında Türkiye’de de başlamış ve 2016 yılında büyük ivme kazanmıştır. Kampanya ile 2016 yılında İstanbul’da Boğaziçi Köprüsü, Fatih Sultan Mehmet Köprüsü ve Galata Kulesi başta olmak üzere, pek çok bina otizmin rengi olan mavi ışıkla aydınlanmış, binlerce kişi mavi giyerek mesajını vermiş, haber spikerleri mavi kurdelerini takmıştır. 2 Nisan günü #otizmemaviisikyak etiketi toplamda 12.880 ve altı buçuk saat trend topic listesinde yer alarak Türkiye’de ki en başarılı başarılı 2 Nisan Otizm Farkındalık Günü twitter kampanyası olmuştur.

Bir Tohum Ek

Tohum Otizm Vakfı ve Kiehl’s 2015 Nisan ayında otizmli çocukların eğitimi ve otizm farkındalığının artırılması amacıyla bağış toplamayı hedefleyen “Bir Tohum Ek” kampanyasını hayata geçirmiştir. Kampanya kapsamında yapılan sokak etkinliklerinin arasında İstanbul’un farklı noktalarında cemiyet, moda, sanat ve spor dünyasının ünlü ve sevilen isimleri tohum dağıtarak hem bağış toplamış hem de otizme dikkat çekmişlerdir. “Bir Tohum Ek” kampanyası #birtohumek etiketi ile sosyal medya üzerinde büyük ilgi görmüştür.

Çocuğum Büyüyünce

Nisan 2016’da TBWA desteği ile hazırlanan “Çocuğum Büyüyünce” kampanyasında otizmli çocukların annelerinin hayallerine yer verilmiş ve Tohum Otizm Vakfı’na

destek çağırısı yapılmıştır. Kamu spotu olarak izin alınan bu filmde otizmli çocukları olan annelerin hayallerinin, birçok çocuk için küçük ama otizmli çocuklar için ne kadar büyük hayaller olduğunu, fakat erken tanı ve eğitimle ulaşılabilir hayaller olabileceğini gösterilmek istenmiştir.

Kalbini Paylaş

Nisan 2016'da Starbucks işbirliği ile gerçekleştirilen kampanya için www.kalbinipaylaş.com sitesinden ve mağazalarına yerleştirilen 10 kiostan otizm farkındalığı için bilgi paylaşımları yapılmış, sosyal medya da 2 Nisan hafta sonu satılan tatlıların satış geliri vakfımıza bağışlanmıştır. #kalbini paylaş etiketi ile yapılan paylaşımlarla; Facebookta 4.998.616 post görüntülenmesi ve Twitterda 1.848.703 görüntülenme gerçekleşmiştir.

Bu Bir Şaka Değil

Nisan 2017'de Grey4129 Ajans ve Ekşi Sözlük işbirliği ile gerçekleştirilen kampanya farkındalığı yükseltmek ve toplumun otizmli bireyler ve aileleri ile empati kurabilmesini sağlamak amacı ile haberin hızlıca yayıldığı ve geniş etki yarattığı www.eksisozluk.com web sitesi üzerinden yürütüldü. Kampanyaya onlarca ünlü, basın mensubu, yazılı ve e-basın destek verdi. Kampanya kapsamında 12.369 sosyal medya paylaşımı yapıldı. Kampanya görselleri toplamda 71.079.345 görüntüleme aldı. Ekşi Sözlük ve sosyal medya mecraları üzerinden kampanyamızı kurguladık.

Yayınlar ve Raporlar

Kitaplar

- Resimlerle Düşünmek
- Otizm El Rehberi
- Otizmli Çocuklara Konuşma Becerileri Becerilerinin Öğretimi
- Otizmli Çocukların Eğitiminde Etkinlik Çizelgelerinin Kullanımı
- Sözel Davranış Yaklaşımı

Kaynak Kitapçıklar:

- Otizm Eğitim Kiti
- Otizm Şimdi Ne Olacak?
- Otizmde Eğitim, Terapi ve Tedavi Yöntemleri
- Görseller
- Unesco- Herkesin dâhil olduğu dünya belgesel film
- "Beni Koşulsuzca Sevin" Animasyon filmi

Raporlar:

- Türkiye’de Gelişimsel Yetersizlik ve Özel Eğitim Raporu, 2007
- Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Destek Modeli Kılavuzu Raporu
- Türkiye’de Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Durumu
- Türkiye’de Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim: Politika ve Uygulama Önerileri
- Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitimde Dünyadan ve Türkiye’den İyi Örnekler
- Otizm Tarama Projesi Sonuç Raporu
- Engelsiz Türkiye İçin: Yolun Neresindeyiz?
- Türkiye’de Otizm Spektrum Bozukluğu ve Özel Eğitim, 2017
- Araştırmalar:
- GFK Türkiye & Tohum Otizm Vakfı ‘Türkiye’de ki Bireylerin Otizm Algısı ve Bilgi Düzeyi’ Araştırması, 2015
- GFK Türkiye & Tohum Otizm Vakfı ‘Türkiye’de ki Bireylerin Otizm Algısı ve Bilgi Düzeyi’ Araştırması, 2017

IV. Projelerimiz

Otizm Tarama Projesi (2006)

Avrupa Birliğinden alınan hibe ile Sağlık Bakanlığı ile işbirliği yapılarak yürütülen ‘Otizm Tarama Projesi’nde beş pilot ilde (İzmir, Bursa, Adana, Kocaeli ve Gaziantep) 46.000 çocuk (18-36 aylık) M-CHAT ve CHAT testleriyle taramadan geçirilmiştir. Bu taramalar sonucunda yüksek otizm riski taşıdığı belirlenen çocuklar, bu illerde bulunan devlet ya da üniversite hastanelerinin çocuk ruh sağlığı bölümlerine sevk edilerek, erken tanı almalarının ve bir an önce özel eğitimden yararlanmaya başlamalarının sağlanmıştır.

Otizimli Çocukların Fiziki Bağımsızlıklarını ve Hareketliliklerini Eğitim Yoluyla Geliştirerek Topluma Tam Katılımlarını Destekleme (2008)

Avrupa Birliğinden alınan bir fonla hayat geçirilen proje ile, Bursa, Adana, Gaziantep, Kocaeli ve İzmir olmak üzere beş pilot bölgede, otizimli çocukların topluma katılımının arttırılması için, özel eğitim öğretmenlerin ve Rehberlik Araştırma Merkezi (RAM) personelinin otizimli konusunda eğitilmesi amaçlanmıştır. Bursa Otistik Çocuklar

Eğitim Derneği ile Adana Otizm Derneği de Tohum Otizm Vakfı'nın proje ortakları olarak çalışmada yer almıştır. Bu proje dâhilinde Tohum Otizm Vakfı, "Otizm Eğitim Kiti" isimli bir kaynak kitapçık hazırlayarak dağıtmaya başlamıştır. Bu kitapçığın hazırlanma amacı; otizmliler ocuk ailelerini genel olarak otizm, eğitim hakları ve hukuksal danışmanlık konularında bilgilendirmektir.

Kaynaştırma/Bütünleştirmenin Etkililiğini Artırmak İçin Politika ve Uygulama Önerileri (2010)

Sabancı Vakfı tarafından finanse edilen ve Eğitim Reformu Girişimi ortaklığı ile "Kaynaştırma/Bütünleştirmenin Etkililiğini Artırmak İçin Politika ve Uygulama Önerileri Projesi" yürütölmüştür. Engelli ocukların kaliteli eğitime erişmesi İçin mevzuat düzeyinde benimsenen kaynaştırma yoluyla eğitim yönteminin uygulama düzeyinde etkililiğinin artırılması İçin başlatılan proje kapsamında, İstanbul'un farklı bölgelerinde bulunan ve farklı özelliklere sahip üç okul belirlenmiş ve bu okullarda kaynaştırma yoluyla eğitimin etkililiğini artırmayı hedefleyen bir destek modeli pilot olarak uygulanmıştır. Proje kapsamında 4 farklı rapor hazırlanıp karar vericilerle paylaşılmıştır.

Anne-Babalara Yönelik E-Öğrenme Portalı İle Otizmliler ocukların Okul Öncesi Eğitime Katılımlarının Artırılması Projesi (2010)

Avrupa Birliği Hibe Programı desteği ile Okul Öncesi Eğitimin Güçlendirilmesi Hibe Programı kapsamında "Anne-Babalara ve Eğitmenlere Yönelik E-Öğrenme Portalı İle Otizmliler ocukların Okul Öncesi Eğitime Katılımlarının Artırılması Projesi" uygulanmıştır. Proje, dezavantajlı gruplardan otizmliler çocukların okul öncesi eğitim sisteminden azami şekilde faydalanmaları İçin otizmliler çocuklarla çalışan eğitmenlerin ve anne-babalarının erken müdahale kapasitelerinin geliştirilmesini ve bu sayede otizmliler çocukların okul öncesi eğitimlerine katkı sağlanmasını amaçlamaktadır. Ücretsiz olarak www.tohumotizmportalı.org adresinden hizmet veren eğitim portalı halen yayındadır ve 21.172 üyesi bulunmaktadır.

Özel Eğitimin Güçlendirilmesi Teknik İhalesi (2010)

Avrupa Birliği / IPA-I Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma Bileşeni tarafından finanse edilen "Özel Eğitimin Güçlendirilmesi Teknik İhalesi"nde Tohum Otizm Vakfı konsorsiyum ortağı olarak yer almıştır. Teknik ihale kapsamında; Türkiye'deki özel eğitim hizmetlerini iyileştirmek suretiyle, dezavantajlı gruplara dâhil ve özel eğitime ihtiyaç duyan bireylerin topluma katılmasına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Otizmli Gençlerin Üretkenliğinin Artırılması ve İşgücü Piyasasına Girişlerinin Desteklenmesi Projesi (2010)

T.C. İstanbul Kalkınma Ajansı Sosyal İçerme ve Toplumsal Bütünleşme Küçük Ölçekli Altyapı Mali Destek Programı kapsamında desteklenen ve İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nün yürütücülüğü ve Tohum Otizm Vakfı Ortaklığı ile gerçekleştirilmiştir. "Otizmli Gençlerin Üretkenliğinin Artırılması ve İşgücü Piyasasına Girişlerinin Desteklenmesi" projesinin genel amacı, dezavantajlı konumda olan otizmli gençlerin mesleki becerilerini geliştirerek, istihdam edilebilirliğini artırmak ve kendi ayakları üzerinde durabilecek bağımsız yaşam koşullarının sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Beylikdüzü Özel Eğitim İş Uygulama Okulu'nun inşaat yapımı ile eş zamanlı başlayan eğitimci eğitimleri, öğrenci seçim kriterlerinin belirlenmesi, sınıf ve eğitim ortamlarının düzenlenmesi, bilimsel kaynaklı özel müfredatın oluşturulması ve eğitim öğretimin başlaması ardından süpervizyon eğitimleri Tohum Otizm Vakfı uzman kadrosunun desteği ile tamamlanmıştır.

Otistik Çocuklar Eğitim Merkezleri Geliştirme Projesi (2011)

Tohum Otizm Vakfı, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul Bağcılar İTO ve Lokman Hekim OÇEM ile protokol imzalayarak "OÇEM Kaliteli Eğitim" projesini hayata geçirmiştir. Proje kapsamında öğretmenlerin bilimsel dayanaklı uygulamalar konusunda mesleki gelişimlerini sağlayarak, çocukların eğitim hedeflerine uygun şekilde sınıfları düzenleyerek ve materyallerle donatarak zorunlu eğitim çağındaki otizmli çocukların ihtiyaçlarına uygun ve kaliteli eğitim almalarına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Kaynaştırma Çizgi Film Projesi (2012)

Farklılıklarla birlikte yaşamak ve saygı göstermek, anlayışlı olmak temasından yola çıkılarak Tohum Otizm Vakfı; alandaki uzmanlarla birlikte okul öncesi ve ilköğretim 1. kademedeki öğrencilere ve öğretmenlerine yönelik çizgi film hazırlanmıştır. 'Gökkuşuğu Okulu' isimli çizgi film tüm ilköğretim okullarında dağıtılmıştır.

Otizm Aile Seminerleri: Bilmek Anlamaktır Projesi (2012)

Hollanda Konsolosluğu Matra Hibe Programları tarafından desteklenen "Otizm Aile Seminerleri: Bilmek Anlamaktır" projesi kapsamında; İstanbul'da yaşayan 0-8 yaşları arasındaki otizmli çocukların ebeveynlerin iki günlük seminerlerle bilgilendirip otizme yakınlaştırmak ve üniversite gençlerini hem profesyonel anlamda hem

de sosyal sorumluluk anlamında geliştirmek hedeflenmiştir. Bu çabanın otizmliler için çocukların topluma entegre olmasına katkı sunması projenin temel amacıdır. Seminerler, Tohum Otizm Vakfı'ndan eğitim alan psikoloji 3. ve 4. Sınıf öğrencileri tarafından verilmiş olup seminer esnasında 1. ve 2. sınıf öğrencileri de ailelerin çocuklarına bakıcılık yaparak ebeveynlerin eğitimlere katılmasına destek olmuştur.

Tablet Bilgisayarım Benim İçin Konuşuyor Projesi (2012)

ABD Ankara Büyükelçiliği tarafından desteklenen; Tohum Otizm Vakfı tarafından geliştirilen ve yürütölen "Tablet Bilgisayarım Benim İçin Konuşuyor" – Tohum 1 ve Tohum 2, teknolojik gelişmelerin otizmliler için bireylerin eğitiminde kullanılmasını teşvik etmek, her ortamda eğitim fırsatlarının yaygınlaştırılması için hazırlanmıştır. Otizmliler için çocuklara nesne fotoğraflarını eşleme, eylemleri tanıma ve vücut bölümlerini farklı zorluk düzeylerine göre ayırt etmeyi tablet bilgisayarlar üzerinden eğlenceli bir şekilde öğretilmesi hedeflenmiştir. Türkiye'nin ilk otizmliler için çocuklara yönelik Türkçe tablet uygulamasıdır. Proje kapsamında geliştirilen tablet uygulamaları 2015 yılında devam eden proje kapsamında Android versiyonuna çevrilmiş olup hem App Store'lar ve hem de Google Play Store'larda yer almaktadır.

T.C. Mesleki Yeterlilik Kurumu Eksik Meslek Elemanları Projesi (2013)

Tohum Otizm Vakfı tarafından gelişimsel yetersizliği olan çocuklara yönelik ulusal ve uluslararası yasal-yönetmelikle ilgili iyileştirilmiş haklara bağlı hizmetleri sunabilecek sayıda ve donanımda meslek elemanlarının yetiştirilmesi ve istihdamı edilmesi konusunda savunu çalışmaları yapılmıştır. Türkiye'de engelliler ile çalışan eksik meslek elemanları ile ilgili MYK ile yapılan protokol kapsamında ev eğitmeni, okul destek elemanı, yetişkin destek elemanı, rehabilitasyon danışmanı, davranış analisti alanlarında meslek standartları hazırlanmış ve MYK'ya sunulmuştur. Çalışma halen devam etmektedir.

Özel Eğitimin Güçlendirilmesi Teknik İhalesi (2014)

Avrupa Birliği / IPA-II Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma Bileşeni tarafından finanse edilen "Özel Eğitimin Güçlendirilmesi Teknik İhalesi"nde Tohum Otizm Vakfı konsorsiyum ortağı olarak yer almıştır. Teknik ihale kapsamında; Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nin kapasiteleri artırılmış, psikoloji/rehberlik öğretmenlerinin mesleki becerileri geliştirilmiş ve özel eğitim alanında çalışan ilgili kurumları bir araya getiren ulusal çapta bir konferans düzenlenmiştir.

Teknoloji Yoluyla Otizmlilerin Öğrenme Fırsatlarının Artırılması Projesi (2014)

T.C. Kalkınma Bakanlığı ve İstanbul Kalkınma Ajansı'nın finanse ettiği "Teknoloji Yoluyla Otizmlilerin Öğrenme Fırsatlarının Artırılması" projesi, dezavantajlı konumda olan otizmlilerle iletişim, akademik ve günlük yaşamda kullanabilecekleri kavramları, tablet ve masaüstü bilgisayarlar üzerinden her ortamda daha etkin, kolay ve eğlenceli bir biçimde öğrenebilmeleri için hazırlanmıştır. "Kavram Öğretimi" adı verilen uygulamamız, otizmliler için hazırlanan, Türkiye'de ilk hem web, hem Android, hem de IOS uygulama tabanlı uygulamasıdır.

Beylikdüzü Özel Eğitim İş Uygulama Merkezi (2014)

Koç Holding "Ülkem İçin" projesi kapsamında, Beylikdüzü İş Uygulama Merkezi'nin devamlılığı sağlanmıştır. Proje kapsamında 2013-2014 eğitim öğretim yılı için Tohum Otizm Vakfı uzmanları tarafından Beylikdüzü Özel Eğitim İş Uygulama Merkezi öğretmenlerine yapılan süper vizyonlar desteklenmiştir. 2015/2016 eğitim yılında Domino's Pizzanın sponsorluğunda eğitimler ve süpervizyonlar yapılmıştır. Ayrıca okul içerisine müzik ve görsel sanatlar atölyeleri kurulmuştur.

Beylikdüzü Kaynaştırma Projesi (2014)

Koç Holding "Ülkem İçin" projesi kapsamında fonlanan, İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve Tohum Otizm Vakfı ve işbirliği ile hayata geçen Beylikdüzü Kaynaştırma Projesinde, Beylikdüzü İlçesi'nde gönüllü olan ilkokullarda öğretmenlere, idarecilere ve öğrencilere yönelik kaynaştırma eğitimleri verilmesi, ilçe çapında kaynaştırma konusunda yarışmalar düzenlenmesi ve eğitim yılı sonu şenlikleri vasıtasıyla "kaynaştırma" bilincini Beylikdüzü'nde oluşturması hedeflenmiştir. Bu pilot uygulama ile Türkiye için örnek oluşturacak bir kaynaştırma projesi başlatılmıştır.

Bağımsızlığımıza Yol Verin Projesi (2014)

Avrupa Birliği tarafından finanse edilen, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Tohum Otizm Vakfı tarafından yürütülen "Bağımsızlığımıza Yol Verin" projesinin iki amacı bulunmaktadır. Birincisi, gelişimsel bozukluğu olan (zihin engelli ve otizmliler) bireylerin, toplumsal entegrasyonunda esas olan temel yasa becerilerini kazandırılması, diğer ise trafiği yoğunlukla kullanan bireylere, özellikle de araç sürücülerine, yolları farklılıkları olan kişilerle birlikte kullanıldığının altı çizilerek farkındalık yaratılması amaçlanmıştır.

Rehberlik Birimi (2014)

Özel Tohum Vakfı Özel Eğitim Okulu 'Rehberlik Birimi' 2014 yılında kurulmuştur. Eğitim yılı boyunca telefonla arayan, mail atıp bilgi almak isteyen, okula gelen velilere ücretsiz eğitsel değerlendirme ve rehberlik hizmeti verilmesi, ailelerin ihtiyacı olan sorun alanlarında onlara yardımcı olacak konularda aile eğitimleri verilmesi gibi hizmetlerle bugüne kadar toplam 7.520 kişiye hizmet sağlanmıştır. Rehberlik Biriminin çalışmaları devam etmektedir.

Otizm Dostu Şehir: Gaziantep (2015)

Gaziantep ilinde otizm konusunda farkındalık yaratmak, yerel aktörlerin kapasitesini geliştirmek ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı koordinasyonunda hazırlanan Otizm Eylem Planı Taslağı'nın Gaziantep iline ölçeklendirilerek, yerel düzeyde uygulanmasına katkı sağlamak için Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ile 2015 yılında protokol imzalanmıştır. Bu bağlamda Gaziantep'te 1 yıl boyunca ailelerin, T.C. Sağlık Bakanlığı ve T.C. Milli Eğitim Bakanlığı ile işbirliği içerisinde sağlık personeli, doktor ve eğitimcilere yönelik eğitimler düzenlenmiştir.

Otizimli Çocukların Eğitimi İçin Yeni Tablet Uygulamaları Geliştirilmesi (2015)

Projenin amacı, otizimli çocukların eğitiminde kullanılabilecek yeni tablet uygulama geliştirilmesi, uygulamaların pilot çalışmalarını yapılması ve İstanbul'da farkındalık seminerleri düzenlenmesidir. Rotterdam Üniversitesi Mezunlar Derneği tarafından desteklenen proje Eylül 2015 - Aralık 2016 arasında yürütülmektedir.

Okullarda Yaratıcılık Atölyeleri (2015)

İstanbul Kalkınma Ajansı tarafından Yaratıcı Endüstriler Mali Destek Programı kapsamında desteklene Okullarda Yaratıcılık Atölyeleri Projesi ile birlikte gelişimsel yetersizliği bulunan çocukların yaratıcılık becerilerinin geliştirilmesi ile İstanbul'da yaratıcı endüstriler sektöründe gelişmesine katkıda bulunulması amaçlanmaktadır. Proje kapsamında 12 kaynaştırma okuluna müzik, resim ve seramik atölyeleri kurulmuş, eğitimci eğitimleri ve farkındalık seminerleri düzenlenmiştir.

Sürekli Eğitim Birimi (2015)

Tohum Otizm Vakfı daha çok öğretmene, otizimli çocuk ve ailelerine ulaşmak için kendi bünyesinde 'Sürekli Eğitim Birimi'ni hayata geçirmiştir. Sürekli Eğitim Birimi; otizimli bireylerin eğitimini üstlenecek Özel Eğitim Uygulama Merkezi Öğretmenlerinin

geliştirilmesi, kaynaştırma okulları sınıf ve branş öğretmenlerinin niteliklerinin geliştirilmesi, yeni açılacak Özel Eğitim Uygulama Merkezleri için öğretmen yetiştirilmesi, Tohum Otizm Vakfı eğitim portalının geliştirilmesi ve sürekliliğinin sağlanması, yeni teknoloji ve uygulamalardan faydalanılarak eğitim materyallerinin ve metotlarının geliştirilmesine katkı sağlanması amacıyla çalışmalar yürütmektedir. Garanti Bankası 2015 yılında 'Sürekli Eğitim Birimi'mimizin ana destekçisi olmuştur. 2015 Yılında 'Sürekli Eğitim Birimi' çalışmalarlarıyla toplam 12.563 kişiye ulaşılmıştır.

Eğitime İlk Adım: Okul Öncesinde Kaynaştırma (2016)

Proje ile okul öncesi kurum öğretmenlerin özel gereksinimli çocukların kaynaştırılması konusunda eğitilerek konuya ilişkin bilgi, becerileri ve mesleki kapasitelerinin artırılması; buna bağlı olarak özel gereksinimli çocukların akranları ile aynı ortamlarda eğitim almasına katkıda bulunulması amaçlanmaktadır. Temmuz 2016-Temmuz 2017 arasında yürütülen projenin uygulama yeri İstanbul'dur. Proje; Tohum Otizm Vakfı liderliğinde İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü ve Öğretmen Akademisi Vakfı (ÖRAV) işbirliği ile yürütülmüştür.

Otizimde Tarama, Tanılama ve Eğitim Modelinin Geliştirilmesi (2016)

Tohum Otizm Vakfı liderliğinde; İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü, İstanbul Halk Sağlığı Müdürlüğü ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi işbirliği ile yürütülecek projede 18-36 aylık çocukların otizm riski açısından taranması ve tanılanması; otizm tanısı almış 0-6 yaş aralığındaki çocukların eğitim sisteminde yer almaları konusunda çalışma yapılacaktır. Kurulacak olan modelde, hem sağlık hem eğitim alanında hem de sosyal hizmet alanında çalışan kurumlar arasında koordinasyon ve iletişimin artırılması; bir çocuğun otizm riski taramasının gerçekleştirilmesi, tanı alması, ailesine psikolojik destek sunulması, çocuğa nitelikli eğitim sunulması aşamalarının bütüncül bir yaklaşımla gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

Eğitime Uzanan Yol Projesi (2017)

Tohum Otizm Vakfı, otizimli çocukların nitelikli özel eğitime ulaşmasına katkı sağlanması, otizm konusunda farkındalık yaratma amacıyla TANAP Sosyal ve Çevresel Yatırım Programları desteği ve MEB ortaklığı ile "Eğitime Uzanan Yol" isimli yeni bir proje başlattı.

Proje ile Kars, Yozgat, Balıkesir, Giresun, Ankara, Edirne, Kırıkkale, Erzincan, Ardahan, Sivas, Kütahya illerinde formatör/öğretmenlerin mesleki kapasitelerinin artırılması,

ailelerinin ve bölge halkının otizm konusunda bilgi ve farkındalık düzeylerinde artış olması hedeflenmektedir. 10 Şubat 2017 tarihinde başlayan proje, 10 Şubat 2019 tarihinde sona erecektir.

Projede öncelikle Kars, Yozgat, Balıkesir, Giresun, Ankara, Edirne, Kırıkkale, Erzincan, Ardahan, Sivas, Kütahya illerinde ki 33 formatör, özel eğitim konusunda uzman olarak yetiştirilecektir. Bu illerde ki 990 öğretmene ise özel eğitim konusunda bilgilendirme seminerleri düzenlenecektir. Ayrıca 33 özel eğitim sınıfının donanımları sağlanacaktır. Bunlara ek olarak, 11 ilde Otizm Farkındalık ve Aile seminerleri düzenlenecektir.

V. Savunu faaliyetleri

Ülkemizde, sivil toplum örgütü olarak otizmlili bireyler ile ilgili kapsamlı savunuculuk çalışmaları yürüten kuruluşların başında Tohum Otizm Vakfı gelmektedir. Vakfın amaçları kapsamında yürüttüğü savunuculuk çalışmalarının hedefi, ülkemizde yürürlükte olan kanun/yasa ve işleyiş kanallarıyla erken tanı ve eğitim olanaklarının erişebilirliğinin artırılması, alandaki uzmanların nitelik ve niceliklerinin artırılması ve uygulama malların dünya standartlarına getirilmesidir. Vakfın kurulduğu yıldan bu yana yapılan savunu faaliyetleri kapsamında, Ankara'da 140 kurum ziyareti gerçekleştirilmiştir.

Otizm eylem planı

Otizm ile ilgili çalışmaların başarıya ulaşabilmesinin ancak ulusal düzeyde ilgili kurum ve kuruluşların işbirliği içerisinde çalışmasıyla mümkün olacağından hareketle Otizm Platformu'na üye sivil toplum kuruluşlarınca hazırlanan ve ilgili Bakanlıklar ile paylaşılan "Türkiye'de Otizm: Sorunlar, Beklentiler, Çözüm Önerileri" raporu, konuya ilişkin tüm paydaşların görüşünü kapsayan çalıştaylarda ele alınmıştır. Rapordaki öneriler tek tek incelenerek ülkemizde, otizmlili bireylerin ve ailelerinin artan ihtiyaçlarını karşılamak, otizmlili bireylerin ve ailelerinin yaşam kalitesini arttırmak, ailelere destek vermek, sistemli ve nitelikli bakım hizmetlerinin sunulabilmesini sağlamak için uygun politikaların geliştirilmesine yönelik "Otizm Spektrum Bozukluğu Ulusal Eylem Planı Taslağı" hazırlanmıştır. Bu taslak, ilgili paydaşların görüşleri doğrultusunda revize edilmiş ve Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Bireylere Yönelik Ulusal Eylem Planı (2016- 2019) adıyla 13/04/2016 tarihli ve 2016/8 sayılı Yüksek Planlama Kurulu Kararı doğrultusunda 3 Aralık 2016 tarihli ve 29907 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2016b).

Otizmlilerin her türlü kamusal hizmetlerden normal gelişim gösteren bireyler gibi yararlanmasını sağlamak ve bağımsız biçimde toplumsal yaşamın her alanına katılımlarını kolaylaştırmak amacıyla planda 6 öncelikli alan belirlenmiştir.

1. Farkındalık Çalışmaları ve Kurumlar Arası İşbirliği,
2. Erken Tanı, Tedavi ve Müdahale Zincirinin Kurulması,
3. Ailelere Yönelik Hizmetlerin Geliştirilmesi,
4. Eğitsel Değerlendirme, Özel Eğitim, Destek Eğitim ve Rehabilitasyon Hizmetlerinin Geliştirilmesi,
5. İstihdam Süreçleri ve Çalışma Hayatı,
6. Sosyal Hizmet, Sosyal Yardım ve Toplumsal Yaşama Katılım.

Otizm Eylem Planının tüm eksenlerinin hayata geçmesi için Tohum Otizm Vakfı diğer sivil toplum kuruluşları, paydaşlar ve Bakanlıklar ile çalışmalar yürütmeye devam etmektedir.

V.BURLAR

Tohum Otizm Vakfı, otizm spektrum bozukluğu tanısı alan çocuğuna özel eğitim almak isteyen, ancak maddi olanaksızlıklardan dolayı bunu sağlayamayan ailelerin çocuklarına burs sağlamaktadır. Her sene Mayıs ayında burs değerlendirmeleri başlamakta ve Ağustos ayında Tohum Otizm Vakfı Burs Komitesi'nin raporu ile burslar belirlenmektedir. 2003- 2016 eğitim öğretim yılları arasında toplam 843 otizmlilerimize 15.653.476,90 TL'lik burs olanağı ile eğitim almaları sağlanmıştır.

Tohum Otizm Vakfı kamu yararına sağlık ve eğitim hizmetlerindeki başarılı çalışmalarından dolayı Maliye Bakanlığı Gelirler İdaresi Başkanlığı tarafından 12.07.2005 tarihinde 9172 sayılı kanun ile "Vergi Muafiyeti"ne hak kazanmıştır.

OTİZM FEDERASYONLARI, DERNEKLER VE VAKIFLAR

Otizm Federasyonları, Dernekler ve Vakıflar Türkiye'deki otizm spektrum bozukluğu olan bireylerin ekonomik, sosyal ve kültürel hayata tam katılımlarının sağlanması amacıyla bu alanda çalışan sivil toplum örgütleridir. Örgütler ağırlıklı olarak otizmden birincil derecede etkilenen aile bireylerinden oluşmaktadır. Otizm Federasyonları, Dernekler ve Vakıflar, otizmle ilgili toplumsal bilinçlendirme ve yapılandırma çalışmalarında lobi faaliyetleri ve iletişim çalışmaları gerçekleştirmektedir.

Türkiye'de Bulunan Otizm Federasyonları;

1. Otizm Dernekleri Federasyonu
2. Anadolu Otizm Federasyonu
3. Otizm Federasyonu
4. Otizm ve Engelli Dernekleri Federasyonu

Türkiye'de Genelinde Otizmle İlgili Faaliyet Gösteren Vakıf ve Dernekler;

NO	İL	DERNEK ADI
1	Adana	Adana Otizmle Barış Derneği
2	Afyon	Afyon Otizm Derneği
3	Alanya	Alanya Otizmle Yaşam Spor Kulübü Derneği
4	Amasya	Amasya Otizm Derneği
5	Ankara	Ankara Otistik Bireyler Derneği
6	Ankara	İlgi Otizm Derneği
7	Ankara	Şafak Otizmli Bireyler Derneği
8	Ankara	Otizm Vakfı
9	Antalya	Antalya Otistik Bireyler Spor Kulübü
10	Antalya	Özel Gereksinimli Bireyleri Destekleme Derneği Antalya
11	Balıkesir	Otizmli Bireyleri Destekleme Derneği
12	Balıkesir	Bandırma Otizmle Kardeşlik Derneği
13	Balıkesir	Otizmli Bireyleri Destekleme Vakfı
14	Bartın	Bartın Otizm Derneği
15	Bursa	Bursa Otizmli Bireyler ile Aileleri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği
16	Bursa	Bursa Otistik Çocuklar Eğitim ve Dayanışma Derneği
17	Bursa	Özel Eğitim Gerektiren Çocuk Hakları Derneği
18	Bursa	Mina Otizmle Yaşam Derneği
19	Bursa	Renk Otizm Derneği
20	Bursa	Yağmur Çocukları Destekleme ve Dayanışma Derneği
21	Bursa	Bursa Otizm Vakfı
22	Bursa	İçimizdeki Çocuk Derneği
23	Bursa	Sosyal Yaşama ve Eğitime Katkı Derneği
24	Çanakkale	Çanakkale Otizmle Mücadele Derneği
25	Denizli	Denizli Otizm Derneği
26	Edirne	Edirne Otizm Derneği

27	Edirne	Otistik Çocukları Eğitim ve Yaşatma Derneği
28	Erzurum	Palandöken Otizm Derneği
29	Eskişehir	Otizm Farkındalık Derneği
30	Hatay	Hatay Otizmliler Derneği
31	Isparta	Isparta Nefes Otizm Derneği
32	İstanbul	Asperger Sendromu ve Otizmle Hayat Derneği
33	İstanbul	Otizm Dostları Derneği
34	İstanbul	Otizm Destek Eğitim ve Dayanışma Derneği
35	İstanbul	Otizm Güçlü Aile Derneği
36	İstanbul	Otizmle Mücadele Eden Aileler Derneği
37	İstanbul	Otistikler Derneği
38	İstanbul	Özel Çocuklar Eğitim ve Dayanışma Derneği
39	İstanbul	Tohum Otizm Derneği
40	İstanbul	Türkiye Otistiklere Destek ve Eğitim Vakfı
41	İstanbul	Tohum Otizm Vakfı
42	İstanbul	Otizm Merkezi Derneği
43	İstanbul	Özel Gereksinimli Bireyleri Destekleme Derneği
44	İstanbul	Otizmlilere Bakım ve Eğitim Derneği
45	İstanbul	Avrupa Otizm Derneği
46	İstanbul	Güneş Otizm Derneği
47	İstanbul	Engelsiz Hayat Dayanışma Derneği
48	İstanbul	İstanbul Engelliler Araştırma Uygulama Destekleme Derneği
49	İstanbul	Arnavutköy Engelliler Derneği
50	İstanbul	Tüm Engelliler Bakım Ve Eğitim Derneği
51	İstanbul	Ataşehir Engelliler Dayanışma Derneği
52	İstanbul	Değer Otizm Derneği
53	İzmir	Anadolu Otizm Vakfı
54	İzmir	Narlidere Zihinsel Engelliler Derneği
55	İzmir	Otistik Çocukları Koruma ve Yönlendirme Derneği
56	İzmir	Otistik ve Zihinsel Engelli Çocuklar Derneği
57	İzmir	Emirâlem Sabahat Akşiray Otistik Bireyleri Destekleme Derneği
58	İzmir	Anadolu Otizm Gençlik ve Spor Kulübü Derneği
59	İzmir	Yaşar Eğitim Gençlik ve Spor Kulübü Derneği
60	Kayseri	Kayseri Otizm Derneği
61	Kocaeli	Kocaeli Otistik Çocuklar Derneği
62	Konya	Konya Otistik Çocuklar ve Aileleri Yardımlaşma Derneği
63	Konya	SOBE: Selçuklu Otizmliler Bireyler Vakfı
64	Kütahya	Kütahya Otizm Derneği
65	Malatya	Malatya Otizmliler Derneği
66	Manisa	Manisa Otistik Bireyler ve Engelsiz Aileler Derneği
67	Rize	Rize Otizmle Mücadele ve Eğitim Derneği
68	Sakarya	Sakarya Otizmle Yaşam Derneği
69	Tekirdağ	Tekirdağ Otistik Çocukları Koruma Derneği
70	Zonguldak	Karaelmas Otizmliler Bireyler Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Derneği

ÜNİVERSİTELERE BAĞLI KURUMLAR

Anadolu Üniversitesi Engelliler Araştırma Enstitüsü, Eskişehir

Telefon: (0222) 335 29 14

WEB Sitesi: <http://eae.anadolu.edu.tr>

Engelliler Araştırma Enstitüsü 1993 yılında 496 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulmuş ve 1994 yılında faaliyetlerine başlamıştır. Halen Türkiye'de alanındaki ilk ve tek Enstitü'dür. Şu anda Enstitüde iki profesör, beş doçent, dört yardımcı doçent, bir fizyoterapist, bir özel eğitim uzmanı, bir psikolojik danışman, on yedi araştırma görevlisi ve beş öğretmen görev yapmaktadır.

Engelliler Araştırma Enstitüsü'nde dört anabilim dalı (Zihin Engelliler Anabilim Dalı, Ortopedik Engelliler Anabilim Dalı, İşitme Engelliler Anabilim Dalı, Görme Engelliler Anabilim Dalı) bulunmakta iken Zihin Engelliler ve Ortopedik Engelliler Anabilim Dalları aktif olan anabilim dallarıdır.

Engelliler Araştırma Enstitüsü'nün faaliyet alanları;

- 0-8 yaş arasında gelişimsel geriliği/yetersizliği olan ya da risk altındaki çocukların gelişimsel, davranışsal ve eğitsel değerlendirmesini (tarama, gelişimsel/eğitsel tanılama) yapmak,
- 0-6 yaş arasında gelişimsel geriliği/yetersizliği olan çocuklara bireysel ve/veya kaynaştırmaya dayalı grup öğretim seçenekleri sunmak,
- 6-8 yaş arasındaki gelişimsel geriliği/yetersizliği olan çocuklara kaynaştırma sürecinde bireysel eğitim desteği sunmak,
- Gelişimsel gerilik/yetersizlik alanında ölçme ve değerlendirme araçları, eğitim/müdahale (davranışsal/gelişimsel) programları (müfredatları) geliştirmek ve/veya uyarlamak,
- Gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocukların ailelerine yönelik kültürel değişkenleri de temel alan ve ailelerin psikolojik iyi olma hallerini destekleyecek ulusal paket programlar hazırlamak,
- Gelişimsel geriliği/yetersizliği olan ya da risk altındaki çocukla çalışan uzman/eğitimcilere yönelik bilimsel ve güncel bilgilendirici kılavuz kitap, broşür hazırlamak ve eğitim seminerleri düzenlemek,

- Anadolu Üniversitesi'nin diğer birimlerine lisans ve lisansüstü öğretim ve lisansüstü tez yönetimi desteğinde bulunmak.

Ayrıca, 2011 yılında itibaren Enstitü öğretim elemanlarınca Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde 'Otizmde Uygulamalı Davranış Analizi' Yüksek Lisans Programı açılmıştır. İlk mezunlarını 2014 yılında verecek olan bu programda halihazırda 26 öğrenci eğitim almaktadır. Program ile ilgilenen kişiler uda.anadolu.edu.tr adresinden detaylı bilgiye ulaşabilirler.

Anadolu Üniversitesi Dil ve Konuşma Bozuklukları Eğitim, Araştırma ve Uygulama Merkezi (DİLKOM), Eskişehir

Telefon: (0222) 335 05 80

WEB Sitesi: www.dilkom.anadolu.edu.tr

1999 yılında kurulan Anadolu Üniversitesi Dil ve Konuşma Bozuklukları Eğitim, Araştırma ve Uygulama Merkezi (DİLKOM), Türkiye'de iletişim-dil-konuşma bozukluğu olan çocuk ve yetişkin bireylere toplum hizmeti sağlamada kaliteli ve etkili eğitim olanakları sunarak dil ve konuşma terapisi mesleğinin kurumsallaşması görevini üstlenen özgün bir araştırma merkezidir. DİLKOM'un kurulması ile birlikte Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü bünyesinde Dil ve Konuşma Terapistliği Anabilim Dalı kurulmuş; 2000 yılında yüksek lisans, 2004 yılında da doktora programları başlatılmıştır. Merkezin temel amaçlarından biri de araştırma yapmaktır. Ayrıca, dil ve konuşma bozuklukları alanında çeşitli çalıştay, seminer ve kongreler düzenlenmektedir.

DİLKOM'da topluma yönelik yürütülen hizmetlerde her yaşta bireye değerlendirme, terapi ve eğitim verme önceliklidir. Değerlendirmeler; davranışsal, nesnel ve/veya öznel yöntemler kullanılarak kapsamlı şekilde yapılmaktadır. Her birey için tıbbi değerlendirme önkoşul olarak istenmektedir. Merkezde bireyler dil, konuşma ve işitme sorunları bakımından değerlendirilip, planlanmış haftalık terapi programlarına alınırlar. Terapi hizmetleri bireysel özelliklere uygun olarak planlanmakta, bireysel ve küçük gruplar halinde yürütülmektedir. Bu süreçte aile dayanışması, işbirliği ve eğitimi önemli bir yer tutmaktadır. DİLKOM'da Foniyatri, Kekemelik, Afazi, Gecikmiş Dil ve İşitme olmak üzere beş ana birim faaliyeti bulunmaktadır. Gecikmiş dil biriminde yaygın gelişimsel yetersizlik, otizm riski taşıyan erken bebeklik ve okul öncesi çocuklarına yönelik oyun grupları ve özgül dil bozukluğu olanlara hizmet verilmektedir. Otizmliler çocuklara dil ve konuşma terapisi hizmeti başka bir kurumdan aldıkları özel eğitime ek destek terapi olarak sürdürülmektedir.

Ankara Üniversitesi Otizmlı Çocuklar Tanı, Tedavi, Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara

Telefon: (0312) 595 66 54

Ankara Üniversitesi Otizmlı Çocuklar Tanı, Tedavi, Uygulama ve Araştırma Merkezi 1989 yılında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı öğretim üyelerinin girişimleriyle Prof. Dr. Mualla Öztürk anısına kurulmuş ve 1991 yılında faaliyete geçmiştir. Merkezin temel amaçlarından biri, otizmlı ve zihinsel engelli çocukların muayene ve değerlendirmesini yapmak, tanı konan çocukların tedavilerinin yapılmasını ve eğitimlerinin düzenlenmesini sağlamaktır. Merkezin diğeri bir amacı ise, bu çocukları değerlendirecek, tedavi edecek ve eğitimine katkıda bulunacak elemanları yetiştirmek için diğeri fakülte ve kuruluşların ilgili bölümlerine uygulama ve eğitim alanı temin etmektir. Merkezin görevleri arasında; konferans, panel, sempozyum ve benzeri bilimsel toplantılar düzenlemek, ilgilileri ve halkı bilinçlendirmek, ayrıca konuyla ilgili araştırmalar yapmak da vardır. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalının öğretim üye ve elemanları aynı zamanda Merkezi'nde elemanlarıdır. Merkezin ayrı bir binası vardır.

Merkezde bir yıl içinde otizm spektrum bozukluğu kapsamında yaklaşık 100 yeni çocuğa tanı konmaktadır. OSB kapsamında değerlendirilen çocukların yaklaşık üçte ikisi 4 yaş altındaki çocuklardan oluşmaktadır. Merkez, ülkemizde otizm ve benzeri durumları değerlendirmek amacıyla kurulmuş ilk ve tek merkezdir. Ayrıca, otizm ve benzeri durumu olan çocuklarla ilgili standart değerlendirme yapılan, konuya yönelik veri bankası olma özelliği taşıyan bir kuruluştur. Bu sayede, ülkemizde otizm ve benzeri durumlarla ilgili öncü araştırmalar yapılmıştır ve yeni araştırmalar sürdürülmektedir.

Ankara Üniversitesi Özel Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara

Telefon: (0312) 363 33 50 / 7303 -3004

WEB Sitesi: <http://oeaum.ankara.edu.tr>

Özel Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi (ÖZEAM), çeşitli engel gruplarında bulunan çocuk ve ailelerine yönelik özel eğitim destek hizmetlerinin yürütüldüğü bir merkezdir. Merkez 1980 yılında Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi bünyesinde Özel Eğitim Bölümü'ne bağlı olarak bölüm öğretim elemanları tarafından Özel Eğitim Birimi adıyla kurulmuş ve 2004 yılından itibaren merkeze dönüştürülerek özel eğitim destek hizmetlerini sürdürmüştür. ÖZEAM'un kuruluş amaçları farklı özelliklere sahip çocuklara ve ailelerine özel eğitim destek hizmetleri sağlamak ve Ankara Üniversitesi

Eğitim Bilimleri Fakóltesinin ilgili bölümlerindeki lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerine özel eğitim alanında gözlem ve uygulama ortamı oluşturmaktır.

Otizimli çocukların sayısının giderek arttığı günümüzde, Merkez bu grupta yer alan çocuk ve bu çocukların ailelerine yönelik hizmetlerini artırmıştır. Merkeze otizm tanısıyla başvuran çocuk aileleri Küçük Adımlar Erken Eğitim Programına katılmaktadırlar. Bu program gelişimsel geriliği olan 0-4 yaş arası çocukların ev ortamında aileleri tarafından desteklenmelerini hedef alan kapsamlı bir aile programıdır. Bu süreçte sorumlu Merkez uzmanı çocuğun gelişimsel değerlendirmesini yapmakta, aileye çocuğa ev ortamında beceri kazandırmaya ilişkin öğretim yapmakta ve çocuğun gelişimsel düzeyini belirli aralıklarla değerlendirerek aileye geribildirim sağlamaktadır. Otizmli çocuklar, gereksinimleri doğrultusunda dil gelişimi alanında da destek hizmet almaktadırlar. Çocuğun dil gelişiminin desteklenmesi gereken durumlarda, bu çocuklar ve ailelerine dil ve konuşma alanında uzman Özel Eğitim Bölümü öğretim üyeleri tarafından bireysel eğitim ve danışmanlık hizmetleri sağlanmaktadır. Otizmli çocuklara ve ailelerine ayrıca okul öncesi ve ilköğretim çağında kaynaştırma programlarından yararlanmalarına ilişkin de danışmanlık hizmetleri verilmektedir.

Trakya Üniversitesi Armağan Dönertaş Engelli Çocuklar Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Edirne

Telefon: (0284) 235 31 93

WEB Sitesi: <http://armagandonertas.trakya.edu.tr/>

Trakya Üniversitesi Armađan Dönertař Engelli Çocuklar Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezinin ilk çalışmaları, 1989 yılında Trakya Üniversitesi Tıp Fakóltesi Hastanesi Çocuk Polikliniđinde başlamıştır. 1994 yılında Trakya Üniversitesine bağlı ayrı bir birim olarak Trakya Üniversitesi Zihin ve Hareket Özürlü Çocuklar İçin Eğitim, Araştırma ve Uygulama Merkezi adı altında resmen kurulmuştur. Edirneli hayırsever Sayın Erdođan Dönertař'ın desteğiyle 1997 yılında Merkeze ayrı bir bina tahsis edilmiştir. Böylece Merkez daha geniş bir mekanda ve daha geniş bir ekiple çalışmalarını sürdürmeye başlamıştır. Sayın Erdođan Dönertař'ın kardeşinin adını yaşatmak üzere Merkez 'Armađan Dönertař Engelli Çocuklar Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi' adını almıştır.

şu anda Merkez Trakya bölgesine eğitim ve rehabilitasyon hizmeti vermektedir. 2008-2009 öğretim yılında Merkeze kayıtlı yaklaşık 60 otizmli çocuk bulunmaktadır. Özellikle otizmli çocuklar için uygulanan programlar erken müdahale, PECS, duyuusal bütünleştirme, temel hareket eğitimi, yüzme, sanat eğitimi, bireysel ve grup eğitimi programları ile ve aile eğitimi programlarını içermektedir.

KAYNAKÇA

- Amerikan Psikiyatri Birliği (2014). Ruhsal bozuklukların tanısai ve sayımsal el kitabı (5. baskı) (E. Köroğlu, Çev. ed.). İstanbul: Hekimler Yayın Birliği. (Orijinal kitabın yayın tarihi 2013).
- Atasoy, S. (2008). Yüksek fonksiyonlu otistik çocuklarda çeşitli bilişsel özellikler arasındaki ilişkilerin incelenmesi. Yayınlanmamış doktora lisans tezi. Ege Üniversitesi, İzmir.
- Autism Speaks (2008). How can I keep my child safe? NY: Autism Speaks.
- Autism Speaks (2008). School community tool kit. NY: Autism Speaks.
- Batu, S. (Editör) (2012). Özel Gereksinimli Çocukların Kaynaştırılması. Ankara: Vize Yayıncılık
- Baron-Cohen, S. (1989). The autistic child's theory of mind; a case of specific developmental delay. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 30, 285–297.
- Baron-Cohen, S. (2000). Theory of mind and autism: A review. *International Review of Research in Mental Retardation*, Volume 23, 2000, 169-184.
- Best J.R. & Millor, P.H, (2010). A developmental perspective on executive function. *Child Developmental*, 81(6): 1641-1660.
- Batu, S. ve Kırcaali-İftar, G. (2005). Kaynaştırma. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Diken, İ.H. (2010). İlköğretimde Kaynaştırma. Ankara:Pegem Akademi
- Eisenmajer, R. & Prior, M. (1991).Cognitive linguistic correlates of 'theory of mind' ability in autistic children. *British Journal of Developmental Psychology*, 9, (2), 351-364.
- Fisher N. & Happé F. (2006) A training study of theory of mind and executive function in children with autistic spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 35(6), 757-771.
- Frith, U. & Happe, F. (1994). Autism beyond “theory of mind”, *Cognition*, 50, 115-132.
- Hill, E. L. (2004). Evaluating the theory of executive dysfunction in autism. *Developmental Review*, 24,189–223.

- Joseph, R.M., McGrath, L.M., & Tager-Flusberg, H. (2005) Executive dysfunction and its relation to language ability in verbal schoolage children with autism. *Developmental Neuropsychology*, 27(3):361-378.
- Korkmaz, B. (2010). Otizm: Klinik ve nörobiyolojik özellikleri, erken tanı, tedavi ve bazı güncel gelişmeler. *Türk Pediatri Araştırmaları*. 45: 80, 37-44.
- Korkmaz, B. ve Ayta, S. (2014). Epileptik sendromlarda bilişsel işlev bozuklukları. *Epilepsi*, 20,37-45.
- Ozonoff, S., Cook, I. & Coon, H. et. al., (2004) Performance on Cambridge Neuropsychological Test Automated Battery subtests sensitive to frontal lobe function in people with autistic disorder: evidence from the Collaborative Programs of Excellence in Autism network. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 34(2):139-150.
- Taymaz Sarı, O. (2011). Zihin kuramı hikâyeler testi'nin Türk çocuklarına uyarlanması ve okul öncesi dönemdeki normal gelişim gösteren, zihin engelli ve otizmliler çocukların zihin kuramı gelişimlerinin karşılaştırılması. Yayınlanmış doktora lisans tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- McClannahan, L.E., ve Krantz, P.J. (2010). Otizmliler çocukların etkinlik çizelgelerinin kullanımı: Bağımsızlık, seçim ve sosyal etkileşim. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- McClannahan, L.E., ve Krantz, P.J. (2010). Otizmliler Çocuklara Konuşma Becerilerinin Öğretimi: Replikler ve Replik Silikleştirme. İstanbul: Sistem Yayıncılık
- British Columbia Ministry of Education (2000). Teaching Students ith Autism: A Resource Guide for Schools. Kanada.
- Danya ve OAR (2004). Life Journey Through Autism: An Educator's Guide. Arlington, VA: Organization for Autism Research.
- Dickinson, P. ve Hannah, L. (1998). It can Get Beter: A Guide for Parents and Caregivers. İngiltere: National ASutistic Society.
- Easter Upper Peninsula Autism Grant Team (2005). Visual Supports for Students with Autism [www1.cenmi.org/mits/downloads/tutorials/VisualSupports.pps].

- Kırcaali-İftar, G. (2003). Otistik Özellik Gösteren Bireylere İletişim Becerilerinin Kazandırılması. İstanbul: Ya-Pa Yayınları.
- Kırcaali-İftar, G. (2007). Otizm Spektrum Bozukluğu. İstanbul: Daktylos Yayınları.
- Kırcaali-İftar, G. (2008). 'İlköğretim Çağındaki Otistik Çocukların Eğitsel Özellikleri, Gereksinimleri ve Bunların Karşlanması'. 3. İstanbul Otizm Eğitim Günlerinde sunulan bildiri, İstanbul.
- Larsson, E. V., ve diğ. (2003). The generative language matrix. LIFE Midwest.
- McCoy, K. M. (1995). Teaching special learners in the general education classroom (2. Baskı). Denver: Love.
- McClannahan, L.E., ve Krantz, P.J. (2010). Otizmlı çocukların eğitiminde etkinlik çizelgelerinin kullanımı: Bağımsızlık, seçim ve sosyal etkileşim. İngilizceden Türkçe'ye uyarlayan: Binyamin Birkan, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- McClannahan, L.E., ve Krantz, P.J. (2010). Otizmlı çocuklara konuşma becerilerinin öğretimi: Replikler ve replik silikleştirme. İngilizceden Türkçe'ye uyarlayan: Binyamin Birkan, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Olcay-Gül, S. (2012). Ailelerce sunulan sosyal öykülerin otizm spektrum bozukluğu olan ergenlerin sosyal becerilerine etkileri. Ankara: Eğiten Kitap
- Remus, M. L., ve Adcock, B. (1998). Educating kids with and without disabilities together successfully. Salt Lake City: The Arc of Utah.
- Sailor, W., Gee, K., ve Karasoff, P. (2000). Inclusion and school restructuring. M. Snell ve F. Brown (Ed.) Instruction for students with severe disabilities. NY: McMillan.
- Salend, S. J. (1994). Effective mainstreaming (3. Baskı). Upper Saddle River, NJ: Merrill.
- Sucuoğlu, B. ve Bakkaloğlu, H. (Editörler) (2013). Okul öncesinde kaynaştırma: Ne ne zaman nerede neden nasıl kim? Ankara: Kök Yayıncılık.
- Tekin-İftar, E. (Editör) (2013). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar ve eğitimleri (2. baskı). Ankara Vize Yayıncılık.

- Tekin-İftar, E. ve Kırcaali-İftar, G. (2012). Özel eğitimde yanlışsız öğretim yöntemleri. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Tymchyshyn, D., Sharara, N. ve Coombe, J. (2007). Caring for individuals with autism: Practical strategies for coping with and managing stress for families. Disability Digest, 18(5), 1-2.
- Weber, J., ve Scheuermann, B. (2008). Educating students with autism: A quick start manual. Austin, Texas, Pro-Ed.
- Working Forum on Inclusive Schools (1994). Creating schools for all our students: What 12 schools have to say.

